

VI

Ermeni İhtilal Komitelerinin Silahlandırılmasında Avrupa Silah Sanayiinin Rolü

Yrd. Doç. Dr. Güler YARCI

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul

GİRİŞ

1909 yılında Adana’da meydana gelen Ermeni hadiseleri üzerine, Adana Tahkik Heyeti’nin soruşturma raporları da dikkate alınarak suçlu bulunanlar cezalandırılmış¹, bu arada Cebel-i Bereket eski mutasarrıfı Mehmed Âsâf mahkûm edilmişti. Sadaret makamına gönderdiği bir istidanamesinde kendisini savunan mutasarrıf, ifadesinde yer yer şu sözlere yer veriyordu:

“Mahâret merkezi muhafaza ise, ben de yaptım. Bir hain yaptığı şeyi saklar, benim gibi açık yazmaz. Eğer maksad eli bombalı, kalbi boyalı, köyleri istihkâmlı bu vatandaşları ırzâ için Meşrutiyet mevlüdu birkaç memuru kurbân etmek ise, bu suret mukaddes memleketimizin selâmetine ve kendilerinin Osmanlılaşmasına hâdim ve Meşrutiyet’e muvâfık ise, ben bunların ser-fırâzı olmakla iftihar edeyim. 13 Ca 1327/ 2 Haziran 1909 Cebel-i Bereket sâbık mutasarrıfı bendeniz Mehmed Âsâf².

Şüphesiz samimiyetle kaleme alınmış olan bu sözler, II. Meşrutiyet döneminin başlangıcında elleri bombalı, kalpleri boyalı, köyleri istihkâmlı Ermeni ihtilalcilerine karşı Osmanlı mülkî idarecilerinin hissiyatını dile getirmekte idi. Saray ve Bâbıâli isyancıların yanısıra kendi memurlarını yargılamak, tahrik mihrakları Hindistan’dan Amerika’ya uzanan Ermeniler, komite sandıklarını dolduran nakdî îâne, âidat ve hibelerle silahlanmaya devam ediyorlardı. Nihâî hedefleri Osmanlı

Devleti'nden bağımsız bir Ermenistan kurmak olan komiteciler, Batılı hükümet, diplomat, misyoner ve hayır kurumlarından büyük yardım alıyor; dünyadaki birçok devlet ordusunun hayalini dahi kuramadığı modern harp silah ve mühimmatı ile hızla techiz ediliyorlardı.

Vilâyât-ı sitte'de muhtar ya da müstakil bir Ermenistan Beyliği'nin kurulmak istenmesiyle başlayan Ermeni ihtilallerinin ilk safhası, Doksanüç Harbi sonrasına rastlar. Bu safha, Çarlık Rusyası'nın propaganda ve diplomatik girişimleri sonucu Osmanlı Ermeni cemaati arasında milliyetçilik duygularının kışkırtıldığı dönemi işaret eder. Savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın 16. maddesi Rusya'yı amacına daha da yakınlaştırır³. Bu anlaşmayı tâdil eden Berlin Muahedenamesi'nin 61. ve 62. maddeleri⁴ ve Kıbrıs Sözleşmesi⁵, Batı'nın an'anevi politikası Şark Meselesi'ni⁶ Düvel-i Muazzama'nın menfaatleri yönünde yeni bir mecraya sürükler⁷. Bu yeni mecranın teşekkül ettiği siyâsî zeminde, Osmanlı diplomasisinde Ermeni Meselesi'nin temelleri atılır⁸. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Tehcir Kanunu'nun kabulü ve uygulanması ile ilgili gelişmeler, 1915'ten başlayarak kıyasıya istismar edilir⁹. Mondros Mütarekesi'nin hükümleri komitelerin cesaretini arttırır ve Mütareke yıllarında silahlanmaya devam ederler. Milli Mücadele'nin ardından Lozan Konferans Görüşmeleri'ni etkilemeye çalışan Avrupa'daki Ermeni heyetlerinin girişimleri ise, beklemedikleri neticeyi vermez¹⁰. Ancak şiddet taraftarı silahlı Ermeniler, sözde Ermeni Meselesi'ni Osmanlı Devleti'nin tasfiyesinden sonra da devam ettirecek ve dünya kamuoyuna mâl edeceklerdir¹¹.

Bu araştırmada, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanılarak, Osmanlı topraklarında ayrı bir devlet kurmaya çalışan ve büyük çoğunluğu Hınçak Partisi¹² ile Ermeni İhtilâl Cemiyetleri Birliği (Taşnaksutyun)'ne¹³ mensup yerli ve yabancı uyruklu Ermeni komitecilerinin silahlanma faaliyetleri incelenmektedir. Bir taraftan, Avrupa ordularının terk ettiği ikinci el silahlar; diğer taraftan, Avrupa ve A.B.D.'ndeki modern silah fabrikalarından sağlanan yeni silah ve mühimmatla güçlendirilen Ermeni ihtilalcilerinin, bu malzemeleri hangi vasıta ve finans kaynaklarıyla temin ettikleri, Osmanlı sınırlarından nasıl geçirdikleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, ancak bir devlet otoritesi altındaki askerî güçler tarafından kullanılması mümkün olan eski ve yeni sistem yabancı silahların marka, miktar ve vasıfları, taklitlerinin imalat yer ve şartları ile Ermeni komitecilerine maliyeti tesbit edilmeye çalışılmıştır. Saray ve Bâbüalî'nin bu nevî silahlanma karşısında

yurt içi ve yurt dışı istihbarat faaliyetleri, ecnebi hükümetler nezdindeki girişimler, Osmanlı tebeası gayrimüslim unsurların resmî hâmisî sıfatıyla ortaya çıkan ve onlar adına hak talep eden Düvel-i Muazzama'nın, aslında devletler arası hukuku nasıl ihlâl ettiği, Bâbîâlî'nin hangi idarî-adlî ve cezaî düzenlemelerle Osmanlı Devleti'nin birlik ve bekasını devam ettirmenin yollarını aradığı, yine Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanılarak açıklanmaya çalışılmaktadır.

I. BÖLÜM: XIX. YÜZYILDA AVRUPA VE AMERİKA'DA SİLAH SANAYİİ VE ERMENİ KOMİTELERİ'NİN SİLAHLANMAYA BAŞLAMALARI

A. Komitelerin Silahlanmaya Teşvik Edilmeleri:

Ermeni komiteciler, XIX. yüzyılda sosyalistlerin bir düzine silah nakledecek çete, bir düzine programdan daha tesirlidir¹⁴, sözlerinden hareketle, hızla silahlandılar. Berlin Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden bir-iki yıl sonra, genellikle Doğu vilayetlerinden başlayarak Anadolu'da Ermeniler'le meskûn şehir, kasaba ve köylerdeki Ermeni haneleri, mektep, kilise ve manastırları ile ticarethaneler, bunların civarındaki mezarlık, mağara ve benzeri yerleri silahhane ve mühimmat deposu haline getirdiler. Komitecileri destekleyen ecnebi misyoner evleri ve müesseseleri buralardan farklı değildi. İsviçre'de kurulan ve sosyalist umdeleri benimseyen Hınçak Ermeni Komitesi liderlerinden Avetis Nazar Begyan ve arkadaşları gibi, Ermenistan'ın kuruluşunun ancak ihtilalle mümkün olacağına inanan Ermeni teşkilâtları, silahlı hareketin kaçınılmaz olduğuna parti programlarında da yer verdiler. İhtilalciler, komite üyelerinden âdat, dünya üzerinde ulaşabildikleri bütün Ermeniler'den de iâne topluyor, vermeyenleri cezalandırıyor; ecnebi hükümetlerden aynı ve nakdî yardımlar alıyor; ellerindeki paranın büyük kısmını silaha yatırıyorlardı.

Paris'te ikamet eden Hınçak Partisi eski üyelerinden Susi Kokaryan ve arkadaşları, 8 Mayıs 1897'de, "Hınçakyan Refiklere ve Şubelere Son Söz ve Teklif" başlığı altında bir mektup göndermişlerdi. Mektupta¹⁵, Ermeni komitelerinin gelecekteki ümit ve hayal kaynağının Amerika ihtilalcilerinin yardımları olduğu, isyanın maddi ve manevi rıza ile yardımlaşmaya dayanması gerektiği, malî gücü yerinde olanların silah satın alınmasına yardım etmeleri lüzumu, dile getiriliyordu. Mektubun

devamında, Ermeni isyan merkezlerinin herbiri için, yıllık 2.000 İngiliz Lirası (1897'de bu meblağ 50.000 Frank, 20.000 Ruble, 10.000 Dolar veya 500 Osmanlı Lirası demektir) masraf yapılmaktadır. Bir yılda iki merkez için harcanan 4.000 İngiliz Lirası ile yıllık yaklaşık 2.000 tüfek satın alınarak isyan hususu ciddi olarak uygulamaya konulur, deniyordu. Susi Kokaryan ve arkadaşları, kendi milletlerine şöyle sesleniyorlardı: “ Hürriyet için Ermeni cemiyet ve şubbânına dâvet okuyun! Çabuk yekdiğerinize muâvenet ile isyan teşkilâtına takviyet verin! Vatan muhabbetini her Ermeni kalbinde alevlendirin ve mümkün mertebe silah tâliminde mahâret kesb edin. Her kim mâlen muktedir ise muâvenete yetişin. Tecemmû eden iânelerle eslihâ iştirâ edin! Eslihâ, yalnız eslihâ! Cerideler ve merkezler isyân icrâ edemezler! “¹⁶.

B. Avrupa Silah Sanayii ve İhtilalci Ermeniler:

Paris'te kaleme alınan yukarıdaki satırlar, 1890'lı yılların sonuna doğru Ermeni komiteleri nezdinde silahlanmanın, basın yolu ile yapılan propagandaların önüne geçtiğini gösteriyordu. Osmanlı Ermenileri, aslında bu tarihten yirmi yıl önce silahlanmaya başlamışlardı. Çarlık Rusyası, Doksanüç Harbi arefesinde Doğu Anadolu'da öncü kuvvet olarak faydalanacakları Osmanlı tebeası Ermeniler'e Rus yapımı silahlar dağıtmış, atış eğitimi yaptırmıştı. Bu tarihlerden başlayarak, Ermeni ve silah kelimesi her fırsatta yan yana getiriliyordu. İhtilal yanlısı Osmanlı Ermenileri, 1880'de Erzurum'da Silahlılar Cemiyeti'ni kurdular¹⁷. Rus ordusunun harp silah ve mühimmatını yakından tanıyan askerî eğitim almış Ermeniler, 1890'lardan başlayarak, bu defa Avrupa ve A.B.D. menşeli silahlara büyük ilgi gösterdiler.

Osmanlı merkez ve taşrasında Ermeni isyanlarına sahne olan XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Batı Avrupa'nın bütünü ile sanayi toplumu özelliklerini kazandığı bir dönemdir. Bu yüzyılda Avrupa silah sanayiinde söz sahibi devletler Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Belçika ve İtalya olmuştur.

Almanya'nın Ruhr havzasındaki silah fabrikaları yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ne yapılan ihracatta ilk sıralarda yer almış, Krupp Fabrikaları imalatı büyük rağbet görmüştür¹⁸. Aynı dönemde Löewe ile Oberndorf'taki Mauser Silah Fabrikası¹⁹ imalatı Karabine tüfek ve revolverler Osmanlı ordusu tarafından da tercih edilmiştir. Ermeni isyanlarının yoğunlaştığı 1894'de Alman Krupp ve Mauser firmaları, Avrupa'daki rakipleri İngiliz ve Fransız silah imalatçıları Osmanlı

pazarından nerede ise tasfiye edecektir. Avrupa silah sanayiinin devletler arası ortaklıklarla dünya çapında silah tekeli kurmaya başladıkları bu yıllarda²⁰, Ermeni komiteleri, emekli Alman generallerinden bazılarının da yardımıyla, daha ucuza ve gizli yollardan satın alabilecekleri Belçika ve Avusturya silahlarına talip olurlar.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu silah fabrikaları, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ülkenin Almanya sınırına yakın kuzey bölgesinde toplanmıştır. Gerek Avusturya, gerek Macaristan'daki silah fabrikaları, yüzlerce yıllık silah tasarımı ve imalat tecrübesine sahiptirler, Avusturya yerli silah sanayii özel teşebbüsün elindedir. Ötedenberi kendi silah sanayiinin ürünlerini kullanan Avusturya ordusu, 1860'lı yılların sonunda, yine yerli fabrikalarda imal edilen yeni silahlarla teçhiz edilmeye başlanır. Viyana Hükümeti, imparatorluk ordusunun terk ettiği Avusturya yapımı Waenzel/Wanzel²¹ Sistemi askeri tüfekleri düşük fiyatlarla ve el altından satışa çıkardığında, Ermeni komiteleri de talipler arasındadır.

Fransa'da silah sanayiinin en tanınmış isimleri Saint Étienne Silah Fabrikası²², 1907'de Alman Krupp firması ile düşmanlık derecesinde rekabet ettiği bilinen Şneyder²³, Osmanlı ordusunun kullandığı şeşhâne tâbir edilir ateşli silahları da imal eden Grizon²⁴ ve Şanlaro Silah Fabrikası'dır²⁵. Ermeni komiteleri, yüzyılın sonlarına doğru Fransa'dan yalnız silah satın almakla kalmaz, Marsilya ve Paris gibi iki önemli merkezi sevkiyat üssü haline getirir. Böylece Osmanlı topraklarına sevk edilecek Avrupa ve Amerika menşeli silahlar, İstanbul'a ve Anadolu sahillerine nakledilmeden önce, uygun bir fırsat bulununcaya kadar adı geçen merkezlerde bekletilirler.

Ermeni komiteleri, ihtiyaç duydukları ateşli silahların önemli bir kısmını Belçika'nın Liège şehrindeki Milli Silah Fabrikası (Fabrique Nationale d'Arms de Guerre)(FN)'ndan tedarik ediyorlardı²⁶. Bu firma, Osmanlı ordusuna da revolver, top ve benzeri silah satmakta idi²⁷. Belçika'da, Karabine/Karabiner ve Tersener tüfekleri²⁸ imal edildiği gibi; süvari kılıcı, kama²⁹ gibi, yakın harp silahları da üretiliyordu. Ülkedeki silah imalatçıları, vaktiyle Avrupa ordularında görev yapmış yüksek rütbeli bazı subaylar vasıtasıyla Ermeniler'e düşük fiyatla silah ve mühimmat temin ediyordu. İsviçre'nin Cenevre şehrinde ikamet eden Osmanlı ve Rus tabiiyyetinden bazı Ermeniler ise, Avrupa menşeli tanınmış silahları ucuza mâletmenin başka bir yolunu bulmuşlardı. Onlar, şehrin muhtelif yerlerinde kurdukları imalâthanelerde bu silahların taklitlerini yapıyorlardı.

Avrupa silah koleksiyonları arasında İngiliz yapımı tüfek çeşidi çok azdır. İngilizler, genellikle kaliteli ve fazla bakım istemeyen tüfekler imal etmişlerdir. Bunlardan bazıları Bren LMG ve Lee-Enfield'dır. Londra'da ve İngiltere'nin diğer şehirlerinde komiteler kuran Ermeniler'in en büyük silah tedarikçisi, Büyük Britanya Hükümeti olacaktır³⁰. Komiteciler, yalnız İngiliz silahları almamış; hükümetin desteğiyle, A.B.D.'nden İngiltere'ye silah ve mühimmat getirterek Osmanlı şehirlerine nakletmişlerdir. Doğrudan Londra Hükümeti'nin yardımıyla Winchester marka tüfek³¹ ve revolverler, Henry Martini³² marka silah ve bunların cephanesini satın alan Ermeni ihtilalciler, Osmanlı askeri ve diğer güvenlik güçlerine karşı bu silah ve mühimmatla üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. Doğu Anadolu'da Ermeni isyancılarının elinde askerî top dahi bulunduğu görülmüştür. Nerede ise komiteciler, âsâkir-i şâhâne ile silahlanma yarışına girmişlerdir. Serî atışlı Winchester tüfeklerin Avrupa'da ilk defa Doksanüç Harbi'nde Osmanlı ordusu tarafından Plevne'de Ruslar'a karşı kullanıldığı³³ hatırlanacak olursa, komitelerin kısa zamanda nasıl modern silahlara sahip oldukları kolayca anlaşılacaktır.

Avrupa kıtasında Ermeni tedhişinin diğer silah tedarikçileri küçük Balkan hükümetleri idi. 1830'da kurulan Yunanistan, Girit Meselesi'nde olduğu gibi kısa sürede Osmanlı aleyhtarı isyan hareketlerini teşvik etmiş, ihtilal yanlısı Ermeniler'e yardımda bulunmuştur. Atina Hükümeti'nin bilgisi dahilinde Ermeni komitelerine Gıra tüfekleri verilmiştir³⁴. Ayrıca Atina, komitecilerin Rumeli ve Anadolu şehirlerine silah sevkiyatına yardım edecektir³⁵. Romanya Hükümeti, komitecilere silah ve patlayıcı madde temini ile sevkiyata aracı olur³⁶. Sırbistan ve Karadağ, Avrupa marka silahların taklitlerinin imalinde İsviçre'ye benzer bir rol üstlenir. Ermeni komitecileri, ellerinde Karadağ revolverleri ile dolaşmaya başlar. Berlin Anlaşması'ndan 1908 yılına kadar muhtariyetle idare edilen Bulgaristan Prenslüğü, 1880'lerden başlayarak Avrupa silahların taklidine imkân hazırlar. Bulgaristan Komiserliği'nin denetimine rağmen Sofya Hükümeti, taklit ve orijinal Avrupa silahlarının İstanbul ve Anadolu'ya sevkinde rol oynar. Küçük Balkan Hükümetleri'nin Ermeni ihtilalcilerle işbirliği, özellikle Rusya ve İngiltere'nin direktifleri doğrultusunda gerçekleşir.

Rusya'ya gelince, 7 Nisan 1914 tarihinde Tiflis'deki Hükümet Tiyatrosu'nda, " Ermeni Meselesi ve Almanlar " başlıklı bir konferans veren Prof. B. D. Pletneff, isabetli bir yaklaşımla, 1878 yılından

sonra ortaya çıkan Ermeni Meselesi'ne Rus Meselesi de denilebileceğini³⁷, ifade etmişti. Bu benzetme, Osmanlı diplomasisinde Ermeni Meselesi'nin zuhuru ve gelişmesi bakımından son derece doğru idi. Prof. Pletneff, konuşmasının devamında, Büyük Petro'nun hedeflerini gerçekleştirmek için bugün büyük bir fırsat doğduğunu, bunun için Ermeniler'in Ruslarla el ele vermeleri gerektiğini, Osmanlı Devleti'nin Giritliler gibi Anadolu'daki Ermeniler'e de mutlaka muhtariyet vermesi gerektiğini, sözlerine ekliyordu³⁸. Pletneff'in konuşması, iki gün sonra, Tifliski Listok gazetesinin 9 Nisan 1914 tarihli nüshasında, M.B. imzasıyla, Vilâyat-ı Şarkıyye İslahatı ve Ermeni Meselesi başlıklı makale muhtevasında yayınlandı³⁹. Makalede, Prof. Pletneff'in konuşmasından bazı ayrıntılar da naklediliyor; Bâbîâlî'nin, Petersburg ve Berlin siyasetini daha iyi tahliline yardım ediyordu. Buna göre Pletneff, konferansta, Alman ricalinden Rohrbach'ın söylediği “ Anadolu Ermenileri kıt'ai mezkûreyi iktisâden temellük etmek emelinde olan Almanlar'ı çekemezler. Bunlar Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş çıktığında hemen Rusya'nın yanında yer alırlar. Bir kısmı el-Cezire'ye, diğer kısmı Bağdat Şimendiferi Güzergahı'na sevk ve tebdil edilmelidir “, diyerek, Alman milletinden ve Ermeni muhibbi bir zât addedilen ve ilâhiyat tahsil etmiş olan Rohrbach'ı Rus ve Ermeniler nezdinde eleştiriyordu. Daha da ileri giden hatip, Rohrbach'lar ve Lepsius'lar Alman pâyitah-tında bu maksadları temin etmek için Alman-Ermeni Cemiyeti ihdas ediyorlar, derken; son çeyrek asırda Ermeni komitelerinin silahlanmasında gerek Almanya, gerek Rusya'nın hangi maksatlara hizmet ettikleri de görülüyordu..

Çarlık Rusyası'nı temsilen önce Petersburg, 1917 sonbaharından itibaren Bolşevikler, Osmanlı Devleti'nin tebea-i sâdikası Ermeniler'i ihtilal fikriyle silahlı harekete hazırlamış, doğrudan doğruya ve açıkça silahlandırmışlardır. Petersburg, hemen Doksanüç Harbi öncesinde ve sonraki yıllarda⁴⁰, Osmanlı, Rus ve İran Ermenileri'ne Rus silah sanayiinin kâr-ı kadim, beşeriyet-perver⁴¹ adı verilen tüfekleri ile muhtelif tabanca ve mühimmat, sonraları top dahi vermiştir⁴². Rus Hükümeti, yalnız eski silahları değil, bazı yıllarda Rus ordusunun kullanmakta olduğu modern silahlardan Ermeni komitecilerine de vermiştir. İran Şahı ise, Hoy, Selmas, Heftvan, Tebriz gibi şehir, kasaba ve karyelerde Acem, Rus ve Bulgar ustalara silah imal ettirmiş; Avrupa ve Rus silahlarını İran sınırından geçirerek Van ve civar mahallere naklettirmiştir. Rusya'dan gelen silahlardan başka, İngiltere ve Avusturya İmparatorluğu'nun

Ermeni ihtilalcilere dağıtılmak üzere Osmanlı memleketlerinden transit suretiyle İran'a gönderdiği silahları teslim almış ve komitecilere dağıtmıştır.

C. ABD Silah Sanayii ve Ermeniler:

Vaktiyle A.B.D.'ne göç eden Ermeniler'in çoğu, genellikle New York, Worcester, Boston, Providence, Lynn ve Chicago'da ikamet etmiş; bir kısmı, Osmanlı aleyhtarı cemiyetler kurmuşlardı⁴³. XIX. yüzyılda önemli bir gelişme gösteren Amerikan silah sanayii Avrupa merkezlerinde yardım arayan Ermeni komitelerinin silahlanmasında hususi bir yere sahiptir. Bazıları Osmanlı Devleti'nin eski tebeası ve A.B.D.'nin yeni vatandaşları olan ihtilalci Ermeniler, Avrupa'da yaşayan Rusya, İsviçre veya başka devletlere tâbi diğer Ermeni ihtilalcilerle birlikte hareket ederler; Washington Hükümeti'nin desteğini alarak, Amerikan yapımı silah ve mühimmatı Anadolu'ya nakletmek üzere seferber olurlar.

Dünyada ilk defa elle taşınabilir otomatik tüfek M1918 Browning⁴⁴ ve ilk yarı otomatik tüfek M1Garond'ı imal eden A.B.D.'nin geliştirmiş silah fabrikaları, Ermeniler'e büyük kolaylık gösterirler. Aynı yıllarda, Sultan II. Abdülhamid'in tüfeklere şahsî ilgisini bilen ve Osmanlı hanedanına cüz'î miktarda değerli av ve ziynet silahı satmaya çalışan, C[Cristopher]. M [Miner]. Spencer'in sahibi olduğu New York'taki The Spencer Arsm Co.⁴⁵, Amerikan silah firmaları arasında önemli bir yere sahiptir. Ermeni komitecilerinin elinde yakalanan silahlara bakılacak olursa, Osmanlı ordusundan yüklü sipariş almayı başaran Amerikan firmalarından Spring ve Browning de komitelere silah satan firmalar arasındadır.

D. Komitelerin Tedarik Ettikleri Yabancı Silahların Evsafı:

Osmanlı mahalli idarecileri, 4 Mart 1908'de Van'da Kobans kilisesi ile evlerde yaptıkları aramalarda Ermeniler'in elinde çok sayıda harp aleti ele geçirdiler. Kilise ve şehirde bulunan memnu' emtiadan 208.776'sı fişek olup; bunların 100.930 adedi memlû/doldurulmuş, 107.856 adedi fabrika malı kapsullü ve kapsulsüz kovan idi. Diğer silah ve mühim-mata gelince, 58 Mauser, 35 sürmeli, bir Martini, bir Manlicher ve Beylik Mauser, 172 adet mekanizması dahil Mauser, 22 adet yine mekanizması dahil Sürmeli Manlicher olmak üzere, toplam 290 tüfek; 2'si muhtelif nevilerde 17 adet 10 ateşli Mauser Revolveri ve 10 adet

muhtelif sistemde dürbün, 1 torba kalpazan edevan, 3 teneke içinde 10 kilo dinamit, 60 adet muhtelif nevi tüfek mekanizması, 39 kilo barut bulunuyordu⁴⁶.

Van'da yakalanan silah ve mühimmattan bazıları, ihtilalcilerin olaylar esnasında kullandığı ve adli kayıtlara girmiş malzemeden idi. Ermeni komiteciler, henüz hâfizalardan silinmemiş olan Galata'daki Osmanlı Bankası Baskını'nda revolver ve kamaların yanısıra dinamitle memlû' ve demirden mâmul birçok humbara kullanmışlardı⁴⁷. Kısaca, Van'da bulunan silahların bir kısmı âşına, bazı silah ve mühimmat ise, henüz iyi tanınmıyordu.⁴⁸

Bâbüali ve Seraskerlik, Doksanüç Harbi'nden sonra ihtilalcilerin Avrupa ve Amerika'dan ithal ettiği yabancı menşeli silah ve mühimmattan, özellikle eczâ-yı nâriye ve patlayıcı maddelerin terkiibini; yeni sistem ateşli silahların da teknik özelliklerini araştırmaya başladı. Bazı mühimmatın terkiib ve özellikleri hakkındaki baristik ayrıntı taşradan geliyordu. Arabgir Kaymakamlığı'nın 11 Kasım 1895'te Mâmuretülaziz vilayeti aracılığıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği, Sadaret'e de sunulmuş olan telgrafnamesinde, Ermeniler'in kışla, hükümet konağı, mirî cephanelik ve büyük binaları havaya uçurmak amacıyla kullanacakları muhtelif sıklıkta kapsüllü el humbaraları hakkında bilgi veriliyordu⁴⁹. Bu humbaralardan 40 adedi, Arabgir'de, Damgacıoğlu Serkis'in evinin avlusunda toprağa gömülü olarak bulunmuştu. Bir dinamit humbara üzerinde yapılan incelemeden, bunun çivili dinamit tâbir edilen, ufak, beyaz, içi memlû/doldurulmuş, kapalı, fincan biçiminde ve merkezinde uzun ince çivileri bulunan bir patlayıcı madde olduğu rapor edilmişti. Raporla, humbaranın, kullanıldığı binada etrafa karpuz büyüklüğünde şerâreler saçarak, binayı 5-6 dakikada tutuşturabileceği, orada bulunan insanlara tesadüf edecek parçalarıyla ölüme yol açacak bir özelliğe sahip olduğu; dış görünüşlerine bakılırsa, bunların fennî bir fabrika mamulâtı olmaları gerektiği⁵⁰, kaydedilmişti.

1895 yılında bu defa Halep vilayetinde meydana gelen hadiseler sebebiyle, Bâbüali, olayların çıktığı yerlerde yaşayan halkın silahlarının toplanmasını istedi. Dahiliye Nezareti'nin 17 ve 18 Kasım 1895 tarihli iki telgrafnamesi üzerine, Halep vilayeti, bu emri Ermeniler'in de oturduğu liva ve kazalarda ilân etti. Tebligatta, nefsi-i Maraş ve mülhakata ile Antep ve Urfa kasabalarında katledilenler olduğundan, Urfa Mutasarrıflığı ve Kumandanlığı'nın halkın elindeki silahları toplayacağı, bildiriliyordu. Ermeniler son bir-iki yılda buraya çok sayıda

silah getirmişlerdi. Aramalarda, Ermeniler'den 1.000 kadar çakmaklı ve eczalı kâr-ı kadim tüfek, tabanca, bıçak, hançer gibi âdi silahlar, birkaç adet revolver toplanabildi⁵¹. Bâbîâli, komitelerin İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinden silah getirterek Ermeniler'e dağıttığını biliyordu. Hükümet, buna rağmen Halep'te aradığı asıl silahlara ulaşamamıştı. Zira Ermeniler, mahallî idarenin silah topladığı dönemlerde bölgedeki yabancı diplomat ve misyonerlerin yardımıyla ellerindeki âdi silahları hükümete verirken; Avrupa silahları saklıyorlardı. Dahiliye Nezareti, Halep'e, beyânlara itibar etmeyip, Ermeniler'in elinde Henry-Martini tüfeklerinin bulunup bulunmadığının araştırılması⁵², talimatını verdi.

E. Yabancı Menşeli Silahların Sevk Güzergâhı:

Osmanlı vilayetlerine silah ithal eden komiteci ve şahıslar, çoğu zaman belirli güzergâhları kullandılar. Güzergâh seçimi gelişigüzel olmayıp, getirilecek yabancı silahların ihraç merkezleri, imalatçı fabrikaların kendi hükümetleri ile irtibatı ve bu hükümetlerle Bâbîâli'nin zamanla değişen siyasî ilişkilerine uygun bir seyir izledi. Komiteler, başta İstanbul olmak üzere Ermeniler'in yoğun olarak yaşadıkları merkezlere, kademe surette sevkiyat yaptılar. Sevkiyat plânlarında iki hususa önem veriliyordu. Öncelikle yurt dışından gelen silahların Osmanlı sınırlarından kolayca geçirilebileceği güvenliği zayıf liman, kasaba ve köylerin civarını tercih ettiler. İkinci olarak, devletin resmî gümrük kapılarını kullandılar. Bunu yaparken, bir taraftan yabancı diplomat, misyoner ve şahıslar ile yabancıların hizmetinde çalışan bazı Osmanlı Ermenileri'nden yardım aldılar. Diğer taraftan, rüsumat idarelerinde görevli mahallî memurlar ve emniyet kuvvetlerinden bazılarını cebren ya da rüşvet vermek suretiyle ikna ederek, çoğu defa amaçlarına ulaştılar. Sevkiyat için seçilen mahaller, silahların yurt içinde depolanması ve plânlanmış olan bir hadisenin başlamasından hemen önce isyancılara dağıtıma elverişli mahallerdir. Komiteler, Bâbîâli ve Saray'ın sevkiyatı haber aldığından emin olduklarında, silah ve cephaneyi bir süre için ya Avrupa'daki ihraçat merkezlerinde tutmakta; âcilen ihtiyaçları varsa, muvakkaten güzergâh değiştirmekte idiler.

1878-1922 yıllarına arasına rastlayan yaklaşık yarım asırda, Ermeni komiteleri, genellikle şu sevk yollarını tercih etmişlerdir:

Avusturya, Almanya, İngiltere, Fransa ve Belçika'dan alınan harp silah ve mühimmatı, ya Almanya'da Bremen ve Hamburg Limanları veya Belçika'da Anvers Limanı'ndan yola çıkartılarak deniz

vasıtalarıyla Doğu Akdeniz'e, buradan Adana vilayeti ile İskenderun, Mersin⁵³ ve Antalya limanlarından Anadolu'ya; Süveydiye ve Lazkiye Limanları'ndan Halep ve Suriye taraflarına nakledilmiştir. İngiltere'den Fransa'ya gönderilen İngiliz ve Amerikan yapımı silahlar ile Fransız ve Belçika menşeli silah ve mühimmatın bir kısmı Marsilya Limanı'ndan Doğu Akdeniz'e geçirilmiştir. İngiltere'den Yunanistan yolu ile yapılan İngiliz-Amerikan silah ve cephanesinin sevkiyatında, genellikle Pire limanı kullanılmış; bu sevkiyatta Atina'daki Hınçak Komitesi üyeleri önemli rol üstlenmişlerdir.

Batı Anadolu'daki en mühim sevkiyat limanı, İzmir'dir. Bu liman, hemen bütün yabancı silah ve mühimmatın toplama ve dağıtım noktalarındandır. Mesela Rus gemilerinin devamlı surette uğradığı İzmir Limanı'nda, 1905 yılında Rusya'ya petrol gazı sevkedilen Burjon ve Scani adlı yüksek tonajlı iki gemi, manifestolarında beyan etmemekle beraber Ermeniler'e silah taşıyorlardı. Bunlardan 867 tonilâtoluk Burjon vapuru İskenderiye üzerinden İzmir'e, 832 tonilâtoluk Scani de düzenli surette İstanbul, İzmir ve Selanik'e sefer yapıyordu. Daha önce Burjon'da yapılan aramada humbara, tüfek, maden yağı fiçileri içinde revolverler, portakal kabukları arasında hançerler ortaya çıkartılmıştı⁵⁴.

Doğu Akdeniz'de bulunan ve Anadolu'nun güney sahillerine bakan Kıbrıs Adası, 1878'de İngiltere'nin kontrolüne geçti. Ermeni firariler, İngilizler'in yardımıyla 1880'lerden başlayarak, sahil güvenliği bir hayli zayıf olan Kıbrıs Adası'na yerleştiler. Ada, 1900'lü yılların başında Doğu Akdeniz'deki yabancı menşeli Ermeni silahlarının ana depolarından biri oldu⁵⁵. Firari Ermeniler ve komite ileri gelenleri, İskenderun ve Mersin dahil, Anadolu'nun Ada'ya yakın sahillerinden kayıklarla Kıbrıs'ın Karpas nahiyesine, Tuzla iskelesine, oradan Lefkoşe civarına geçiyorlardı. Magosa Limanı da Ermeniler'in uğrak yerlerinden olup, buradan Anadolu'ya silah sevketmek kolaydı⁵⁶. Başka bir ifadeyle, Yunanistan'ın Pire şehri⁵⁷ gibi, Kıbrıs Adası'nın şehir ve kasabaları da Ermeni komitelerinin ileri karakolu olmuştu. Birinci Dünya Savaşı esnasında, Kasım 1916'da Ada'daki küçük bir Ermeni firari topluluğundan Doğu Lejyonu [Légion d'Orient] adı altında bir askerî birlik kuran Paris Hükümeti de⁵⁸, buradaki ihtilalcilerin Fransız silahlarıyla teçhiz edilmesine büyük katkıda bulunmuştu. Lejyon'un kurmakla görevlendirilen Albay Louis Romieu, Ada'ya 600 tüfek getirtmişti⁵⁹.

Avrupa ve Amerikan silahlarının Osmanlı topraklarına sevkinde, son derece önemli başka bir güzergâh, Kuzey Afrika'dır. Port Said ile

birlikte, Mısır'ın İskenderiye Limanı'na getirilen silah ve mühimmat⁶⁰, buradan Habeshistan'a nakledilir; Fransa'nın kontrolündeki Cibuti Limanı'ndan Asya kıtasına geçirilirdi⁶¹. Arap Yarımadası'nın en güneyinde Yemen sahiline deniz yoluyla ulaştırılan silahlar, buradan kuzeye doğru yol alır, Basra Körfezi'ne gelen silah denekleri ya Irak üzerinden Doğu Anadolu'ya veya İran yoluyla Kafkasya tarafına geçirilir, ihtiyaca göre bir kısmı İran'da bırakılırdı.

İran, Kıbrıs'ta olduğu gibi, Ermeni komitelerinin satın veya hibe suretiyle ele geçirdikleri yabancı menşeli silahların Anadolu'ya intikal etmeden önce depolandığı önemli merkezlerden bir diğeri idi. Batı'da Avrupa ve Amerika'dan, kuzeyde Rusya'nın Petrograd şehri, Kırım Yarımadası⁶² ve başka bölgelerinden sevk edilen silahlar, genellikle Batum, Tiflis, Revan, Tebriz, Tahran, Heftvan, Hoy ve Selmâs'a getirilirdi. Nahçıvan ve Revan, 1828'de Türkmençay Anlaşması ile Kafkasya'yı hakimiyetine alan Rusya'nın tamamen kontrolünde idi⁶³. Diğeri şehir ve kasabalar genellikle İran sınırları içinde kalsalar dahi, Rusya'nın, gerek bölgedeki Ermeniler, gerek İran Hükümeti üzerinde mevcut nüfuzu sebebiyle Çar Hükümeti tarafından kontrol ediliyorlardı.

Avrupa, A.B.D. ve Rusya menşeli silahların taklitlerinin de imal edildiği İran'ın Hoy, Selmâs, Tebriz, Heftvan gibi şehir, kasaba, hatta bazı köyleri, Ermeni komitelerinin Anadolu'ya silah sevkiyatındaki mahreçleri olarak öne çıkıyorlardı. Adı geçen merkezlerden başlayan sevkiyat, Doğu Anadolu'da Van, Erzurum, Bitlis, Siirt taraflarına yöneliyordu. Rusya veya diğeri Avrupa devletlerinden İran'a yapılan silah ve cephane sevkiyatının önemli bir kolu ise, Karadeniz'de Trabzon Limanı üzerinden Erzurum'a yönelmekte idi. Rus ve İngiliz silahları için bu güzergâh, devamlı surette yoğun oluyordu. Kırım veya Batum üzerinden de Trabzon, Giresun, Ordu, Sinop ve Samsun Limanları'na geçirilen yabancı menşeli komite silahları, sonraki adımlarında Ankara, Yozgat, Tokat, Amasya, Konya, Kayseri⁶⁴, Sivas⁶⁵ taraflarına naklediliyordu⁶⁶. Konya ve civarı, Akdeniz sahilinde bulunan ve uzun zaman Konya vilayetine bağlı kalan Antalya'nın liman tarafından da silah svkine mâruz kalıyordu.

Balkan Yarımadası cihetinde Bulgaristan ve Romanya sahillerinden gelen Avrupa silah ve mühimmatı, adı geçen Karadeniz Limanları'na yönlendirildiği gibi; Batı Karadeniz'de İzmit ve Adapazarı taraflarına, genellikle Adapazarı'nın Karasu sahillerine çıkartılıyordu. Romanya'da Rusçuk, Bulgaristan'da Varna Limanı⁶⁷ silah sevkiyatında ayrı bir öneme

sahiptir. Bulgaristan'ın Sofya, Varna ve Filibe şehirlerinde Ermeniler'in silah ve patlayıcı madde imalathaneleri olup; burada yapılan silah ve mühimmat, Bulgar Hükümeti'nin yardımıyla ve bazen Rumeli Demiryolları⁶⁸ vasıtasıyla Edirne üzerinden İstanbul'a getiriliyordu. Pâyitahta ulaşan silahlar⁶⁹, ya burada gizleniyor⁷⁰ veya Anadolu'ya gönderiliyordu. Kumkapı'ya kadar deniz yoluyla ulaşan silahlar da, buradan sahile çıkartılarak İstanbul içlerine dağıtılıyordu.

Şimendiferlerle taşınan Avrupa silahlarının yolculuğu, bazen Anadolu Demiryolu Şirketi vasıtasıyla doğu ve güney istikametinde devam ediyordu. Almanlar'a verilen imtiyazla işletilen ve İstanbul'da Haydarpaşa İstasyonu'ndan başlayarak Eskişehir, Orta Anadolu'da Konya arazisini doğu-batı yönünde geçip, Orta-Doğu'ya dönen demir raylar üzerindeki bu güvenli sevkiyat, Alman ve Avusturya silah sanayii kadar Alman bankalarının finanse ettiği Belçika silahlarının akışında da Berlin ve Brüksel'e önemli bir rekabet üstünlüğü sağlıyordu.

Osmanlı güvenlik güçleri, yakaladıkları silah ve mühimmatı talimatlar doğrultusunda ilgili makamlara teslim ediyorlardı⁷¹. Bunlar, malzemenin özelliklerine uygun olarak askeri depolara⁷² veya barut, güherçile gibi maddeler askeri mühimmat fabrikalarına gönderiliyordu⁷³

II. BÖLÜM: ERMENİLER'İN SİLAHLANMA YARIŞI VE OSMANLI DEVLETİ KARŞISINDA BATI'NIN DEĞİŞEN YÜZÜ

Batılı Devletler Arasında Rekabet: Avrupa Ordularının Modernleşmesi, Ermeni Komitecilerinin Silah ve Finansman Arayışı

1. İhtilalci Ermeniler'in Silahlanmasında Almanya ve Belçika'nın Rolü

Brüksel Sefareti, 11 Ekim 1893 tarihi itibariyle Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafnamede⁷⁴, bir gün sonra, yani 12 Ekim'de, silah dolu bir sandığın Marsilya'dan Anadolu'ya sevk edileceğini bildirdi. Brüksel Sefareti, bu sevkiyatı Paris'teki Osmanlı Sefareti'ne de haber vermişti. Sandık, Ermeni tâcirlerden Serkiz Terziyan'ın Liège'de iki partide satın aldığı silah ve mühimmatla dolu idi. Burada Remington usulünde⁷⁵ 180 adet Karabine ile 130.000 adet hartuc/kartuş, 500 süvari kılıcı, istihkâmlarda kullanılacak olan 12 adet uzun tüfek ve 7/9 ve

12 cm. çapında 100 kadar revolver ile birçok eski silah bulunuyordu. Silahların Marsilya'dan Afrika sahillerine gönderileceğini imâ eden Terziyan, sandığa yerleştirmeden önce tüfeklerin namlularını 25. cm. kadar kestirmişti⁷⁶.

Brüksel Sefiri Karatodori Paşa'dan Hariciye Nazırı Said Paşa'ya gelen 10 Ekim 1893 tarihli hususi bir yazı da aynı havadise işaret ediyordu. 28 yaşındaki Ermeni tâcir Terziyan'ın aldığı silahları Marsilya şehrindeki Sion Mirzayantz'a, O'nun da Londra'daki başka birine göndereceği bildiriliyordu. İstihbarata göre, Terziyan yeni bazı silahlar almıştı. Terziyan'ın üzerinde yapılan bir aramada tabanca taşımadığı, fakat bir hayli altın bulunduğu anlaşılmıştı. Genç Ermeni tâciri iki defa Berlin ve Hamburg'a gitmek için Liège'de ortadan kaybolmuş; daha sonra, Paris'e gitmek üzere Belçika'yı terk ettiği öğrenilmişti⁷⁷. Gelişmelerden haberdar olan Bâbiâli, Sefaret'ten, bahis konusu silahların isimlerinin, satıcısının, fabrika ve sisteminin öğrenilerek bildirilmesini istedi. Ertesi gün, Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya yazılan 11 Ekim 1893 tarihli yazıda Terziyan'ın Liège'deki silah aldığı bir defa daha teyid edilmiş oluyordu⁷⁸. Bunun üzerine Bâbiâli, silahlarını Marsilya'dan sevk edemeyen Terziyan'ın, İngiltere'ye gitmişse Londra'ya ulaşmış-ulaşmadığını, aldığı silahları ne yapacağını araştırılması talimatını vermişti. Şu gerçektir ki, 1890'lı yılların hemen başında, Bâbiâli, Ermeni komitelerinin nasıl silahlandığı, Avrupa silah sanayiinin bu süreçteki gerçek rolünü henüz yeteri kadar bilmemekte idi.

Silahlanan Ermeni komitelerinin en fazla görüldükleri Avrupa merkezi, Brüksel'dir, denilebilir. Brüksel'deki sefaretten Bâbiâli'ye ulaşan haberlere göre, 18 Ekim 1896'da Avrupa'da yayınlanan iki gazete meseleye açıklık kazandı. Bir gazete, Ermeniler'in yaşadığı Osmanlı vilayetleri için Belçika'dan bir hayli silah satın alındığını yazıyordu. Rivayete göre, tarihe kadar Ermeniler, Osmanlı vilayetlerine Anvers yoluyla 100.000 tüfek ve 80 mitralyöz göndermişlerdi. Paris'te yayınlanan Le Soir gazetesi de, 18 Ekim 1896 tarihli nüshasında, o günlerde bir Ermeni komisyoncunun Brüksel'den doğuya göndermek üzere birkaç yüzbin Waenzl/Wanzel tüfeği satın aldığını yazmıştı⁷⁹.

Birkaç yıl sonra, Avrupa'daki Ermeni silahlanmasının ayrıntıları gittikçe netleşiyordu. Bâbiâli, Ocak 1896'da Almanya ordusu emekli subaylarından Fischbacher'in Belçika ordusuna ait eski silahların bir kısmının Ermeni komitelerine satılarak Osmanlı memleketlerine ithali hususunda Belçika Harbiye Nezareti ile anlaşmış olduğunu öğrendi. Bu vasıtayla

Ermeniler, Belçika'dan ikinci el 5.000 adet Karabine tüfeği ve 6.000 adet Tersener usulü tüfek almışlardı⁸⁰. Brüksel'deki Osmanlı Sefareti'nden gizli kaydıyla Hariciye Nezareti'ne gönderilen hususi bir yazıda⁸¹, Fischbacher'in hüviyeti hakkında bazı yeni bilgiler geldi. Bu şahıs, Almanya'nın Bavjera ahalisinden idi. Tüfeklere gelince, bunların araştırılmasından rahatsız olan Belçika Hükümeti, Harbiye eski nazırının tüfeklerin satışını yasakladığı anlaşılmıştı. Bâbiâli, Museviler'in idaresi altında bulunan ve duruma göre bu işlere müdahil olan Karlsruhe'deki Banques Strauuss ile Hamburg'daki Mario Cresta Bankası'nın hareket ve muamelelerinin dikkatle ve gizlice takip edilmesini istedi. Sadrazam, 26 Kasım 1896 tarihinde gelişmeleri padişaha da arz etti⁸².

Osmanlı Hükümeti, Belçika Harbiye Nezareti'nin Ermeniler'e silah satışını kesinlikle önlemek istiyordu. Öncelikle, Berlin'deki sefarete talimat verilerek, bu husuta araştırma yapmaları istendi. II. Abdülhamid'e sunulan 17 Ocak 1897 tarihli bir Sadaret tezkeresinde, Almanya'daki silah ticareti hakkında önemli bilgiler ihtiva ediyordu. Öyle ki, Almanya'da silah ticareti tamamen serbest ve meşru, idi. Osmanlı sefiri, gibi şüpheli satışların izini keşfetmenin çok zor olduğunu bildiriyordu, Yapılacak en doğru iş, tedbirli olmak ve bankaları izlemektir.⁸³. Aslında Berlin sefiri, Aralık 1896'da bölgede alınacak önlemler için Hamburg Başşehbenderliği ile görüş alış-verişinde bulunmuştu⁸⁴. Başşehbender'e göre, Belçika'nın sattığı silahlar deniz yoluyla gönderilirse limanların bulunduğu arazi sınırlı olduğundan buraları kontrol altında tutmak kolaydı. Başlatılacak bir silah sevkiyatının yollarını keşfetmek için en etkili çare, Brém/Bremen⁸⁵ ve Hamburg limanlarını, özellikle Şark limanlarına gelip-giden gemilerin hareket noktası olan Hamburg Limanı'nı etkin surette gözetim altında tutmaktır. Ayrıca Kızıldeniz limanlarına yapılacak silah sevkiyatı hakkında da önceden istihbarat yapmaya gayret gösterilmeli idi. Hatta bu maksatla, Bremen ve Hamburg'daki Osmanlı Şehbenderlikleri gizlice uyarılmışlardı.

Avrupa'daki Osmanlı diplomatları ve muhbirleri, doğrudan doğruya Alman silah fabrikalarından Ermeniler'e herhangi bir silah satışından bahsetmeseler de, komitelerin diğer ülkelerdeki silah alımlarında Almanya'nın adı sürekli zikredilmekte idi. 1896 Ekimi'nde, Liège Şehbenderliği, Rusya'dan hareket eden iki şahsın, silah satın almak maksadıyla Almanya üzerinden Belçika'ya gidecekleri bildirdi. Zaptiye Nezareti durumdan derhal haberdar edildi⁸⁶. Liège Şehbenderliği'nin bahsettiği şahıslardan biri, Renmar ahalisinden Ermeni asıllı Farem

Denoga; diğeri, Rum asıllı Atinalı Melkan Gabrilen'dir. Bunlar, Petersburg'dan Berlin yolu ile seyahat ederek, 30 Eylül 1896 gününün akşamı Liège'e gelirler. Burada, İngiltere tarafından verilen para ile silah alacak ve Paris'teki komite nezdine gideceklerdir. Şehbenderlik, Denoga ve Gabrilen'in Habeş Kralı'nın Afrika'ya silah ithali için başvurduğu vasıtaları kullanacaklarını, alacakları silah ve harp aletlerini nereye götürüklerini öğrenip hükümeti haberdar edeceğini bildirir⁸⁷.

Anlaşıldığı kadarıyla, Belçika silah fabrikaları, Brüksel Hükümeti'nin bilgisi dahilinde Afrika ve Asya ülkelerine gayrimeşru vasıtalarla silah satmaktadır. Berlin Hükümeti'nin yakından izlediği bu satışa, bazı Almanlar aracılık etmekte; finansman meselesi, Musevi asıllı Alman bankerlere bırakılmaktadır. Böylece hem Belçika, hem de Almanya maddî ve siyasî kazanç sağlamaktadır. Bu tarihte, Habeş Kralı'nın Afrika'ya hukuk dışı yollardan silah ithal etmesi, Ermeni komiteleri için tek emsal olmasa gerekir. Zira Avrupa silah sanayii, Habeş kralına verdiği hizmeti, şimdi de Ermeni komitelerinden esirgememektedir. Kral'a ve komitelere aynı yolu gösterenler, bunu dünyanın her tarafında yapmaya muktedir görünmektedirler.

Bâbıâli için asıl düşündürücü olan, Belçika ve Almanya işbirliğidir⁸⁸. Ermeniler'e Alman silahları yerine, neden Belçika silahları gönderilmektedir? Kısa süre sonra, Brüksel ve Berlin Hükümetleri'ne Viyana Hükümeti de katılacak, Trieste'den yüklenen Avusturya yapımı eski silahlar Liège ve Hamburg'a doğru yola çıkacak, oradan Afrika'ya ve Doğu Akdeniz limanlarına gönderilmeyi bekleyeceklerdir.

Avrupa silah sanayiinin attığı bu adımlar, kıta Avrupası'nda değişen siyasî dengeler ve silah fabrikalarının dayanışması, kârın paylaşılmasıyla ilgilidir. Bu misallerde, Belçika harp sanayii mamullerini; Almanya, finansını ve güvenilir Alman subaylarının kefaletiyle teknik güvencesini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa ve A.B.D. silah sanayiinin öncüleri, milletler arası ortaklıklarla sermaye, tasarım, imalat ve satışta birlikte hareket etmekte, birlikte kazanmaktadırlar.

2. Osmanlı Ermenileri'ne Silah Tedarikinde İngiltere'nin Rolü

Berlin Anlaşması'nın imza ve teâtisinden sonra Osmanlı Ermenileri'ni en fazla destekleyen devletlerden biri, İngiltere oldu. 1878'den sonra yurt dışında kurulan Osmanlı aleyhtarları teşkilâtlardan Londra Ermeni

Komitesi'nde, James Bryce gibi İngiliz devlet adamları da kurucu ve üye sıfatıyla yer almışlardır⁸⁹. Temmuz 1890'da, İngiltere'nin bu komiteyi Rusya'yı Asya'da sıkıştırmak ve Osmanlı Devleti'ni İngiltere'nin emellerine itaat ettirmek için bir vasıta olarak kullandığı⁹⁰, ileri sürülmektedir. Ermeni komitelerinin silahlanmasında Büyük Britanya Hükümeti'nin rolü, iktidara gelen siyasî partilerin değişmesine uygun surette yoğunlaşmış veya yavaşlamıştır⁹¹. Londra Komitesi'ne bir süre başkanlık eden ve Osmanlı aleyhtarı Mavi Kitap'ın⁹² hazırlanmasında rol oynayan James Bryce'in etkili olduğu dönemlerde, komite yardımları en üst düzeye çıkmıştır.

1890'ların başında Ermeni komiteleri bilhassa Winchester tüfekleri ile ilgilendiler. Komiteciler İngiliz silahlarını Bombay/Hindistan üzerinden Kafkasya'ya, oradan Anadolu'ya ithal etmeyi plânlıyorlardı. İhtilalci Ermeniler, bu maksatla 1891 yılında biri Kafkasya, diğeri Karadeniz'den iki kişiyi görevlendirdiler. Kafkasya'daki Aleksandropol [Gence] şehri Ermeni ahalisinden Artavul Ohancanyan ile Trabzon bölgesinden, müsteâr adı İrvan Menhaylof olan bu şahıslar, Avrupa hükümet merkezlerinde temaslarda bulunarak Londra'ya geçeceklerdi. Ohancanyan ile Menhaylof, önce Berlin'e geldiler ve Osmanlı idaresi hakkında Alman Hükümeti'ne bazı şikâyetlerde bulundular. Şikâyetleri anlayışla karşılanan komiteciler, bir ihtilâl çıkardıkları takdirde Berlin Anlaşması'na uygun surette kendilerine yardım edileceği hususunda sağlam vaatler alarak, İngiltere'ye gittiler. Komiteler, Londra Hükümeti'nin talimatıyla, Osmanlı askerî kuvvetlerinin zayıfladığını gördükleri bir zamanda isyana hazır olmak üzere, 10.000'i İngiltere, 4.000'i Avusturya'dan, toplam 14.000 tüfek satın aldılar. Bu silahları, önceden plânlandığı surette Hindistan'ın Bombay şehrinde Irak taraflarına geçirip, Basra Körfezi üzerinden İran yoluyla Ermenistan'a ithal edeceklerdi. 2 Ekim 1891'de Yıldız Sarayı'na sunulan bir jurnalde, Artavul Ohancanyan'ın Viyana'dan Trieste'ye gittiği bildirildi⁹³. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun askerî silah depolarından bazıları Trieste'de idi. Komiteciler, Avusturya'dan aldıkları silah ve mühimmatı, genellikle Trieste üzerinden Anadolu'ya naklediyorlardı.

Silah alımlarının yoğunlaştığı dönemlerde, komiteler arası muhaberatın ana maddesi nakit akışının nasıl sağlanacağı meselesi idi. Londra Sefiri Turhan Paşa, 20 Nisan 1895'te Hariciye Nazırı Rüstem Paşa'ya Londra İhtilalci Ermeni Komitesi'nin Rusçuk'taki Ermeni Komitesi'ne mektup yazarak, kasalarındaki bütün parayı kendilerine göndermelerini

istediğini bildirdi. Sefaret, Ermeniler'in yeni bir isyan hazırlığı içinde bulduklarını, bu para ile silah alarak Osmanlı vilayetlerine sevkedeceklerini, haberin doğruluğunu araştırmaya devam ettiğini de ifade ediyordu. Belçika'nın yaptığı gibi, İngiliz silahlarının da el altından satışını doğrulamak kolay olmayacaktı. 10 Eylül 1895'te Turhan Paşa ile Rüstem Paşa arasındaki bir başka yazışmada⁹⁴, bu meseleyi incelemek üzere görevlendirilen dedektiflerin de aynı kanaati paylaştıkları görüldü. Beklenen olmuştu. Dedektifler, İngiliz Ermeni Derneği ve Grosvenor Hause Komitesi tarafından topladığı öğrenilen paraların silah ve mühimmat alanında kullanılma ihtimalini çok zayıf bulmuşlardı. Onlara göre bu para, Londra'da propaganda mitingleri yaptırarak halk arasında Ermeni Meselesi'ni tahrik etmek, kamuoyunu etkilemek veya bir yıl önce olayların çıktığı bölgelerdeki Ermeniler'in zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılıyor olmalı idi. Dedektifler, Hınçak Komitesi'nin şüphe uyandırdığını, güvensizlik telkin ettiğini, bununla beraber Hınçak Gazetesi'ni yayınlayan Ermeni idarecilerin o zamana kadar silah satın alımıyla meşgul olduklarına dair hiçbir faaliyetlerine rastlamadıklarını; fakat, komitecileri devamlı surette gözaltında bulduracaklarını, bildirdiler⁹⁵.

Gerçek ortada idi. Londra Hükümeti Ermeniler'e silah satışını sır gibi saklıyordu. Kendilerine ne kadar güvenileceği belli olmayan dedektiflerin beyanları ise, Bâbîâli'yi ikna etmekten uzaktı⁹⁶. Bâbîâli diğer bilgi kaynakları ile karşılaştırıyor ve dedektiflerin istihbaratına ihtiyatla yaklaşıyordu. Devletin, daha gerçekçi olan haber kaynaklarından biri, doğruluğu ekseriyetle ispat edilen jurnaller; ikincisi, komitecilerden ele geçirilen muhabere evrakı ve yakalananların itirafları; üçüncüsü, bazen ecnebi misyonlarının postasından çıkan muhteva idi. Son guruptakiler, şüpheye yer bırakmıyordu. Onlar yalnız silah ticaretinin sahihliğini değil, sevkياتın seyrini biliyor, bizzat rol üstleniyorlardı.

İhtilalci Ermeniler, İngiliz ve Rus menşeli harp silah ve mühimmatını Karadeniz yoluyla ithal ediyorlarsa, bunların çıkartıldığı en önemli liman Trabzon⁹⁷; Anadolu'daki büyük sevk merkezleri ise, Erzurum ve Van vilayetleri idi. Ermeni komiteleri işaret edilen güzergâhda görevli İngiliz konsolos ve kaçılarıyasından hatırı sayılır yardım alıyordu. Postaneden kontrol için gönderilen mektuplar arasında çıkan ve Van'da K.V. Hallward imzasıyla 4 Kasım 1895 tarihinde Trabzon İngiliz Konsolosluğu Tercümanı Gomidas Hekimyan'a yazılmış bulunan, zarfı üzerinde İngiliz Konsolosluğu mührünün yer aldığı İngilizce bir

mektupta şöyle deniliyordu: “ Sevgili dostum Mösyö Hekimyân, tüfek ve sâire bulunan sandığı ne zaman Erzurum’a gönderdiniz? Şu anda bir Laz veya bir Kürd’ün bu tüfeklerle keklik avladığını zannediyorum. Kısa süre önce İstanbul’dan benim için bir paket daha gönderilmişti. Trabzon Rüsûmat İdaresi’nin iki adet raporunu lütfen gönderiniz. Çünkü, bâzen burada bu raporlar sorulmaktadır. Gönderdiğiniz birinci rapor vasıtasıyla tüfek ve sâir şeyleri gümrükten geçirdiğinizi anladım ”⁹⁸.

Jurnallere gelince, İngiliz ve Ruslar aleyhinde bu yolla toplanan malumat bir hayli fazladır. Bitlis halkından ve kadim Süryani millerinden olup, Rusya’da ticaretle uğraşan Hüsrev adlı bir muhbir, 1893 Haziranı’nda, İngiliz Gladstone ve Salisbury’nin gizli emirleri ve İran’ın muvafakatiyle Ermeniler’in ihtilale hazırladığını bildirdi. İngiltere’nin tertibiyle, 1893 yılına kadar sınır boyundaki vilayetlere 10.000’den fazla silah nakledilmiş; bunlar, ticarî eşyaların içinde geçirilmişti⁹⁹.

Bu misaller, Bâbiâli’nin Avrupa’daki dedektif ve muhbirlerinden hiç faydalanmadığı mânâsına gelmemektedir. Mesela, Londra’da oturan Lazar¹⁰⁰, İngiltere’deki Ermeni faaliyetleri ve komitelerin silahlanması hususunda bir süre yararlı olmuştur. 1893 yılında, Lazar, Ermeniler’in Avusturya ordusu tarafından terkedilen eski model tüfeklerden 3.000 adedini Trieste’de ucuz fiyatla satın alabilmek için görüşmelerde bulunacaklarını bildirir. O’na göre, Ermeniler’in Avusturya Hükümeti ile pazarlık yapacak bir aracıya ihtiyaçları vardır ve bu aracı, o tarihe kadar komite tarafından belirlenmiş olmalıdır.

Lazar, Ermeniler’in bazı Türk idarecileri ve bunlara göz yuman gümrük memurları ile anlaştıklarını da ileri sürer. Ayrıca, silahların Osmanlı sınırlarından geçirilirken hile yapılarak, kahve olduğunun beyanı edileceğini ihbar eden Lazar; böylece, kamufle edilmiş silah kolilerinin Osmanlı iskelelerine çıkartılmasında hiçbir sorunla karşılaşılmayacağını söyler. Lazar’a göre, bu tarihte Osmanlı vilayetlerine devamlı surette ve çok sayıda tabanca ithal edilmektedir; gelecek 5 yıl içinde sınırlardan yüklü miktarda barut ve mühimmat geçirilecektir¹⁰¹. Bir süre sonra, Avusturya ordusunun eski tüfeklerinin satışı ile ilgili gelişmeler, Lazar’ın istihbaratını teyid eder mahiyettedir. Lazar, Avrupa’daki Ermeni komitecilerini takip etmek için biri Paris, diğeri Belçika’da istihdam edilmek üzere iki hafiyeye yerleştirilmesini teklif etti. Lazar, hafiyelere ayda 500-600 Frank kadar maaş ödenmesini öneriyor; kendisinin de aynı maaşla Venedik ve Trieste’ye seyahat edeceğini bildiriyordu¹⁰².

Londra Hükümeti, Ermeni komitecilere, bir taraftan İngiliz, diğer taraftan A.B.D. ve muhtelif Avrupa devletleri imalatı silah ve mühimmat temin ediyordu. Paris'teki Osmanlı Sefareti, 11 Aralık 1895'te Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya, Marsilya Başşehbenderliği'nden aldığı; ancak, henüz doğrulanmamış olan bir haber gönderdi. Burada, Londra Ermeni Komitesi'nin Avrupa'daki diğer Ermeni komitelere mektuplar yazarak, Ermeniler'in savaşmakta oldukları merkezlere sevkedilmek üzere silah satın almak istediklerini ve komiteleri adına iâne toplanarak, gönderilmesi, isteniyordu. Osmanlı Hariciyesi bunun üzerine, Marsilya'daki Morel Bey'in bir inceleme yaptırması ve durumun Londra'daki sefarete bildirilmesi talimatını verdi.¹⁰³

1896 yılı sonlarında, bir İngiliz şirketinin, Osmanlı vilayetlerindeki Ermeniler'e dağıtılmak üzere Liège'deki silah firmasından siparişte bulunduğu öğrenildi. Hariciye Nezareti'nin 29 Ekim 1896'da Londra'daki sefaretine gönderdiği telgrafnameye cevaben, sefaretin 13 Kasım 1896 tarihli yazısında, bahis konusu siparişin Londra'daki büyük bir dedektiflik şirketi vasıtasıyla incelendiği ifade ediliyordu. Osmanlı sefareti, Charling ve Ortakları adlı bir dedektiflik şirketten, hususun araştırılmasını istedi. Şirketin hazırladığı raporda, son zamanlarda Liège'e böyle bir siparişin verilmediği kaydedilmişti¹⁰⁴. Bu arada, Emin Efendi adlı Osmanlı şehbenderi de araştırma yapmıştı. Nihayet, Londra'daki East and West India isimli limanlardan birçok ihbarname ve telgraf gelmesi üzerine, siparişi verdiği bildirilen şirketin merkezi kontrol ve gözetim altına alınmıştı. Bu şirket kimyevî madde ticareti ile uğraştığından, Ermeniler'e verilecek tüfeklerin, makine veya cam eşya gibi farklı isimler altında limana getirilebileceği zannediliyordu. Takipler devam etti.

Liège Şehbenderliği, 9 Kasım 1896'da Brüksel'deki Osmanlı Sefareti'ne, bir telgrafla, Londra Ermeni Komitesi'nin Londra'da Lombard Street'de bulunan ve bir Ermeni'ye ait olan Karling ve Şürekası adlı firmaya gönderilmek üzere Liège'den 1.300 tüfek sipariş ettiğini; tüfeklerin, Ermeniler'in yaşadığı Osmanlı vilayetlerine sevk edileceğini bildirdi¹⁰⁵. Şehbenderliğin telgrafnamesi üzerine, Brüksel Sefareti, 11 Kasım 1896'da Hariciye Nezareti'ni durumdan haberdar etti. Sefaret, mahalli zabtiyenin de bu satışı teyid ettiği yazıyordu.

1900'lü yılların başında, Bâbüalî'yi en fazla endişelendiren İngiltere, Almanya, Avustuya ve Belçika gibi ülkelerde silah satışları ile ilgili hukukî mevzut idi. Muhbir Lazar'ın görüştüğü İngiliz Polis Dairesi gizli

memurlarından bir şefe göre, İngiltere’de silah ticareti tamamen serbest olup, hiçbir sınırlama, denetim ve kontrole tâbi tutulmuyordu. Tâcirler bu durumdan faydalanarak, Güney Amerika Cumhuriyetleri’ndeki ihtilalcilere, bazen İngiltere Devleti ile savaşmakta olanlar dahil, bedelini ödemeye gücü yeten bütün Afrika kabilelerine harp silahı ve mühimmatı sağlıyorlardı. Bundan dolayı, İngiltere’de yoğun bir silah ticareti yapılıyor, Londra Limanı’na da çok fazla gemi gelip-gittiğinden Ermeniler’in silah sevkiyatı kontrol edilemiyordu. Ermeni silahlarının Anadolu’ya naklini takip etmek için, öncelikle bu silahları gönderenin adı ve ikamet yerini öğrenmek gerekiyor, böylece silahların Londra’dan nereye gönderileceği anlaşılabilir, takip ediliyordu¹⁰⁶.

3. Avusturya Silah Sanayii ve Ermeni Komiteciler

Avrupa silah sanayiinin önemli temsilcilerinden Avusturya, XIX. yüzyıl sonlarında, Ermeni komitelerinin rahatlıkla silah satın alabildikleri devletlerden biri oldu. Viyana Hükümeti’nin muvafakatini almak için, uygun aracının bulunması yeterli idi. Bu aracı bazen bir fabrikatör, sanayici; bazen gazeteci dahi olabiliyordu. 1890’larda, Londra’da yayınlanan Daily News gazetesinin muhabiri ve Gladstone Fırkası’nın Şark’taki mürevvic-i efkârı Mösyö Fitzgerald¹⁰⁷, bazı komitecilere, Avusturya’nın bir milyon kadar Pencil sisteminde satılık tüfekleri bulunduğunu ve çok düşük fiyatla satılmakta olduğunu söylediğinde bir Ermeni kadını tüfeklere talip oldu. Viyana’da ikamet eden Rusya tabiiyetinden bu kadın, tüfeklerden 3.500 kadarını satın alarak, Ermeniler’e dağıtılmak üzere Truşak [Bayrak] şirketine teslim etti. Avusturya’nın bu tüfekleri sattığı Cenevre’deki Ermeni Hınçak Komitesi reislerinden Rusya uyruklu Agnarkıyan’a bildirildiğinde, o da haberi doğrulamıştı¹⁰⁸.

Hariciye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen 23 Eylül 1893 tarihli bir yazıda¹⁰⁹, Ermeniler’in Trieste ve Liège’de çok uygun fiyatlarla satılmakta olan tüfek ve revolverlerden almak üzere buralara memur gönderdikleri bildirildi. Bu istihbarat Londra’dan gelmişti. Muhbir Lazar’ın uyarısı üzerine, Londra’daki Osmanlı sefiri Hariciye Nezareti’ni ayrıntılı surette haberdar etmişti. Nezaret, haberi alır almaz Viyana, Paris ve Brüksel’deki sefaretleri ile Trieste Başşehbenderliği’ne talimatlar göndererek, araştırma yapmalarını istedi. Trieste’den alınan cevabi telgrafname, bahsi geçen Ermeni memurlarının henüz oraya gelmedikleri, Tevrat adında birinin Viyana Hükümeti’nden Wanzel usulü 77.000’den fazla tüfek satın aldığını, aynı şahsın yine tüfeklerden 139.000 kadarını

daha almak üzere olduğunu yazıyordu. Bâbîâli, gelişmeleri 20 Eylül 1893 günü Sultan II. Abdülhamid'e de arz etti. Trieste Başşehbenderliği'nden gelen ve Viyana Sefareti Maslahatgüzarlığı vasıtasıyla 24 Eylül 1893'de Sadaret'e sunulan bir malumatta, Trieste'de pazarlıkların şimdilik devam ettiği ve Ermeniler adına henüz başvuran kimsenin olmadığı, açıklandı¹¹⁰. Anlaşıldığı kadarıyla silahların bir kısmı daha önceden satılmış ve sevkedilmişti. Devam eden pazarlık, kalan silahların satılması içindi. Avusturya Harbiye Nezareti tüfekleri gerçek değerinin bir hayli altında, yaklaşık bir-iki Florin'e satıyordu.

Bâbîâli, satış sürecinde, Trieste'deki Tevrat adlı şahıs ile Londra İngiliz Ermeni Komitesi arasındaki yakınlığı da araştırmaya başladı.. 2 ve 3 Ekim 1893 tarihlerinde Viyana'dan gelen haberlerde, bu hususta henüz hiçbir emarenin bulunmadığı ifade edildi. Bu arada, Jacob Norad adında birinden de bahsediliyordu. Gelen ilk haberlerden¹¹¹, Jacob Norad'ın büyük bir makine fabrikatörü olduğu, Viyana'da Ontrangaret Strasse 17 numarada ikamet ettiği, Trieste'de bir vekil bulundurduğu, öğrenildi. Muhtemelen Musevi asıllı Avusturya vatandaşlarından olan Norad, Ermeni komitelerinin memuru olmasa dahi, onlara silah tedarik ediyor; yine Musevi asıllı yardımcısı Tevrat da Trieste'de O'nu temsil ediyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, fabrikatör Norad Tevrat vasıtasıyla Viyana Hükümeti'nden ucuz fiyata satın aldığı Avusturya ordusunun eski silahlarının bir kısmını Ermeni komitecilere, diğer kısmını hukuk dışı yollardan silah arayan muhtelif yabancı teşkilat ya da şahıslara satıyordu. Ayrıca Norad, sahibi bulunduğu fabrikada Avusturya tüfekleri üzerinde Ermeni komitelerinin istediği değişiklikleri yapacak teknik imkânlarla sahipti.

Jacob Norad adı, Sadaret'in 25 Mart 1892 tarihli bir tahririnde de dikkati çekmiş ve Norad'ın, bu dönemde Avusturya ordusunun Trieste deposundan Wanzel usulünde 18.000 eski tüfek satın aldığı tahakkuk etmişti. Askerî depodaki diğer tüfeklerin pazarlıkları devam ettiğine göre¹¹², Norad da pazarlıklara dahil olmalı idi. Viyana Sefareti Maslahatgüzarlığı'nın işaret ettiği gibi, Avusturya ve Macaristan'daki Hayrtter (?) Silah Fabrikası'ndan Hamburg ve Liège şehirlerine yapılan ihracata bakılacak olursa, Norad'ın tüfeklerinin yeni istikameti kolaylıkla görülebilirdi. Buna rağmen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, ısrarla, Ermeniler'e gizli silah satışı olmadığını beyan ediyordu.

Viyana'daki Osmanlı Sefareti Maslahatgüzarı, Avusturya Hükümeti Hariciye Nezareti vasıtasıyla, silah satışı meselesini hükümet yetkilileri

ile görüşme talebinde bulundu. Gizli olarak yapılan görüşme sonunda, Avusturya Harbiye Nezareti, birkaç yıl önce terkettikleri Wanzel usulü eski tüfekleri satın alan Londra İngiliz Ermeni Cemiyeti görevlisinin aranması için Trieste valisine emir verilmesini sağladı¹¹³. İstanbul'daki Avusturya Sefareti, 18 Ekim 1893'te Osmanlı Hâriciyesi'ne, ilgili valiliğin bir arama yaptığını ve gönderdiği raporda Trieste'de böyle bir görevlinin olmadığını anlaşıldığını söyledi.

Satılmış olan eski Wanzel tüfeklerine gelince, sefaret meseleyi şu ifadelerle geçiştiriyordu: Trieste silah tacirlerinden Angelini ve Bernardo adlı kişilerin elinde bu tüfeklerden sadece 206 adet bulunmaktadır. Geride kalan çok sayıda tüfek Avusturya Tophane Deposu'nda saklıdır. Bunların ne bir kısmı, ne de tamamı denetimsiz ihraç edilemezler. Gerek Trieste Polis Müdürü, gerek askerî depo kumandanı vilayetdeki silah satışı veya ihracına dair düzenlenecek tezkireler hususunda alabilecekleri bilgiyi birbirlerine haber vermeyi kararlaştırmışlardır. Avusturya Sefareti, ayrıca, Viyana Hükümeti'nin Osmanlı memleketlerine kaçak silah sevkiyatını yasakladığını, bildiriyordu¹¹⁴.

Osmanlı Hariciyesi, 26 Ekim 1893'te Viyana'daki sefaretine bir talimat göndererek, Trieste'de satışa çıkartılan 240.000 Wanzel tüfeği ile 30.000 fişeğin, Osmanlı Devleti'nin Treste Başşehbenderliği vasıtasıyla veya özel bir hafiyeye görevlendirilerek takibe alınmasını istedi. 7 Kasım 1893'te Viyana Sefareti'nden Hariciye Nazırı Said Paşa'ya gizli kaydı ile gelen yazıda, komitelerin Osmanlı memleketlerine kaçak silah ithali nisbeten aydınlanıyordu. Trieste'de Ermeniler'e silah satıldığı kesinleştiği gibi, bu silahlar muhtemelen İngiltere'ye götürülecek, Kıbrıs yolu ile Adana ve Konya'ya ithal edilecekti¹¹⁵. Sonunda, Wanzel tüfeklerinin bir kısmının Ermeni komitecilere satıldığı kesinlik kazanıyordu¹¹⁶.

4. Fransız Silahları ve Ermeniler

Marsilya Başşehbenderliği, 17 Mart 1895 tarihinde Hariciye Nezareti'ne¹¹⁷ Ermeni komitecilerden Nazar [Avetis Nazarbekyan]'ın Pire'den Marsilya'ya gönderdiği silahlar hakkında bazı bilgiler verdi. Feresine adlı deniz ticaret kumpanyasına gönderilen bir mektuptan, Nazar'ın bu silahları Paris'te oturan Ohannes Usturçâ Doryan adına, O'nun da Marsilya'da Borsa Meydanı'ndaki silahçı Bone Biraderler namına gümrükten geçirdiği öğrenildi. Başşehbender, Bone Biraderler'e giderek, kaçak silahlarla ilgili görüşme yaptı. Şirket yetkilisi, bu silahların gerekirse Fransa'dan iade suretiyle geri gönderilebileceğini, fakat

Madagaskar seferi için bazı hazırlıklar yaptıklarından Memalik-i Şarki'ye ile Aksâ-yı Şarki'ye silah gönderilmesinin yasak olduğunu, mesela İtalya yoluyla silah sevkinde birtakım güçlüklerle karşılaşılacağını söyledi. Kısaca, Belçika'da yapılan işlemler Marsilya Limanları'ndaki mutad işlemlerden daha az olduğundan, silahların, Şark memleketlerine ancak Belçika yoluyla gönderilebileceği belirtilmişti. Diğer taraftan, silahların Osmanlı limanlarına iadeten gönderilmesi hemen hemen mümkün değildi¹¹⁸. Başka bir ifadeyle, Hınçak Komitesi başkanı Nazar'ın silahlarının izini Fransa'dan değil, Belçika'dan takip etmek gerekecekti.

Fransa'nın Afrika'daki siyasî faaliyetleri sebebiyle, Ermeniler'in silahlanması esnasında Bâbiâli ve Paris Hükümetleri, Kızıldeniz kıyıları ya da Doğu Afrika limanlarının denetlenmesi meselesinde de karşı karşıya geldiler. Osmanlı Zabtiye Nezareti, 1898 Mayıs'ında, Bâbiâli'ye, biri İstanbul Ermenileri'nden, ikisi Rus uyruklu üç Ermeni ile Habeş memurlarından olup, Ermeni asıllı Serkiz adındaki birinin Avrupa fabrikalarından silah satın aldıklarını ve Habeş'in Harer şehrine getirmekte olduklarını bildirdi¹¹⁹. Bu silahlar, Habeşistan'ın Fransa idaresindeki Cibuti İskelesi'nden Yemen tarafına geçirilecekti. Fransa Hükümeti, daha önce Yemen Arapları'na silah satılmasını yasakladığı halde, yakın bir tarihte mahallî memurların bu yasağı kaldırmaları üzerine, Cibuti'den deniz yoluyla Yemen içlerine peyderpey silah kaçırılmakta idi. Silah ticaretinin fazlasıyla yoğunlaştığı o günlerde, ve Ermeniler'in Marsilya'daki bir komisyoncuya Gırra ve Martini tüfekleri siparişi verdikleri de gelenl haberler arasında idi¹²⁰.

Hariciye Nezareti, 27 Mayıs 1898'de Paris'teki sefaretine gönderdiği talimatla, bu husun incelenmesini istedi¹²¹. Sefaret, Fransa Hariciye Nezareti ile görüştü ve Paris Hükümeti'nin Yemen'e silah gönderilmesini yasaklamak üzere Cibuti memurlarına kesin emir vermesini istedi. Ayrıca, Marsilya Başşehbenderliği'nden, Gırra ve Henri Martini tüfeklerinin Marsilya'da hangi komisyoncuya sipariş edildiğinin araştırılmasını talep etti. Başşehbenderin verdiği bilgiye göre, aslında Habeşistan'da ikamet eden bir Ermeni silah ticareti ile meşgul olup, bu silahlar O'nun vasıtasıyla sevk ediliyordu. Başşehbender, Habeşistan'a silah gönderen Marsilya komisyoncularından Mösyö Ojesfer'e de başvurarak bilgi almıştı. Ojesfer samimi ise, bu Ermeni'nin durumunu araştırmış ve siparişini karşılamaktan vazgeçmişti. Fakat Paris'teki Osmanlı sefaretinin istihbaratından, yasağın kaldırılmasından sonra Cibuti Limanı'ndan Osmanlı hâkimiyetindeki Yemen'e çok sayıda tüfek ithal edilmişti¹²².

Sonraki yıllarda silah kaçakçılığı devam etti. 1904'te, bir tâcirin Fransa'dan ithal edip Cibuti'ye getirdiği silah ve patlayıcı maddeleri Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz sahillerinden Yemen ve Hicaz bölgesine sevkettiği öğrenildi. Bâbıâli, kaçak ithalatın durdurulması, bölgede etkisi olan Fransa ve İngiltere ile birer mukavename imzalanması gerektiğine hükmetti¹²³. 1900'lü yıllarda Fransız harp silah ve mühimmatının Anadolu'ya kaçak surette ithali devam etti. 1904 yılında, sevkiyat, genellikle Kıbrıs üzerinden yapıldı. Bu tarihte Dahiliye Nezareti'nin Adana vilayetine gönderdiği bir tahrirde, Yazıcıyan adlı bir Ermeni'nin bir Fransız'la birlikte Marsilya Silah Fabrikası'ndan Gırna tüfekleri satın aldığı, bunları Anadolu'ya gönderecekleri bildirildi, Tüfekler, Kıbrıs'ta bulunan ve Sivash nâmıyla bilinen Ermeni komiteciye teslim edilecek, O da Mersin civarından Anadolu'ya çıkaracaktı¹²⁴.

5. Ermeni Komitelerinin Silahlanma Yarışında Rusya'nın Rolü

Rusya, 1828'de Türkmençay Anlaşması ile ele geçirdiği Revan ve civarına İran ve Anadolu'dan göçürdüğü Ermeniler'i yerleştirerek¹²⁵; bu tarihten itibaren, bölgede Osmanlı aleyhtarı faaliyetlerde bulunmuştur. 1828'den önce ve sonraki dönemlerde nüfusları giderek artan ve Petersburg Hükümeti tarafından her fırsatta kıskırıtılan Ermeniler'in Rusya'da kurdukları en önemli teşkilâtlardan biri, Tiflis Komitesi olmuştur. Komitenin başlıca amacı, Ermeni milletine silah ve cephane dağıtmaktır.

XIX. yüzyılın sonlarına kadar Rusya ve İran taraflarındaki Ermeniler'i silahlandıran Rus Hükümeti, Berlin Anlaşması'ndan sonraki yıllarda Osmanlı Ermenileri'nin hemen herbirine silah veriyordu. 1890'larda, Petersburg, Eleşkird [Toprakkale], Bâyezid, Pasin, Hınıs taraflarına ve Van vilayetinin bazı yerlerine Rus yapımı Berdanka tüfeklerinden sevkiyor; Rusya sınırındaki Yezidileri dahî Ermeniler ile ittifaka teşvik ederek, kendilerine silah dağıtıyordu. Rus silahlarının sevkiyatı bir defada yapılmayıp, peyderpey gerçekleşiyordu. Genellikle, adı geçen yerlerin ahalisi her defasında 10'ar-20'şer kişilik guruplar halinde geceleri yola çıkıyor, sınırı geçiyor, hudud boyunda bulunan şehirler ve köylerdeki şubelerden asıl kıymetinin çeyreği veya daha cüz'î bir fiyatla, bazen de bedelsiz olarak silah alıp, yine geceleri gizlice geri dönüyorlardı. Böylece, herkes kullanacağı silahları kendisi getiriyordu.

Ruslar, Ermeniler'i, Osmanlı sınırından gelebilecek tehlikelere karşı bir tampon bölge ve iki devlet arasında ileri karakol görevi yapacak

bir topluluk olarak görüyorlardı. Bu amaçla, Tiflis-Revân-Hoy ölgesi Ermenileri ile Van Ermenileri devamlı irtibat halinde idi. Rus Çarı ve İran Şahı birlikte hareket ediyor, Rusya ve İran bölgelerine silah ve mühimmat taşıyan komiteciler sınırları rahatlıkla geçiyorlardı. Ermeni komitelerinin bu maksatla kullandığı üç yoldan biri, Rusya'da Revân'dan başlıyor, Ah'dan geçerek İran'ın Pâyecik köyüne, oradan, sırasıyla Karadere, Yezidi Derveli, İsa Bey, Kozluca Dağı üzerinden Van'a ulaşıyordu. Bu yol, 4 günde katediliyordu. İkinci yol, İran'da Van köyünden başlıyordu. Buradan hareket eden Ermeni komiteciler, yine sırasıyla Arvin, Gireberan, Ahta ve Arkav dağlarını aşarak 5 gün içinde Van'a geliyorlardı. Üçüncü yol, İran'daki Hukanvan'dan başlayarak Kalaser'e, sonra Duşyan deresine, buradan Kara hisar Abdullah ağılına, Keşişgöl köyünden Sultan yaylasına, son menzilde Ereğ'den aşarak Van'a uzanıyor ve 4 gece sonunda silah ve mühimmat Van'a nakledilmiş oluyordu. Ermeni çeteciler bu yolları Kürt ya da Acem kıyafetleriyle, yani tebdil-i kıyafet suretiyle geçiyorlardı¹²⁶.

Petersburg sefiri Şâkir Paşa¹²⁷, 14 Şubat 1884'de Hariciye Nazırı Ârifi Paşa'ya Tiflis'teki Ermeni Komitesi'nin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir¹²⁸. Komite, gizli olarak bir gazete yayınlamakta, güvenilir kişilere dağıtmakta, komite adına toplanan nakdi yardımlarla Osmanlı vilayetlerine gönderilen silah ve mühimmat bu gazetede yayınlanmakta idi. Tedarik edilen mühimmat Batum üzerinden Rize'ye sevkedilmekte, oradan Ho[di]çor Ermenileri'ne gönderilerek aralarında paylaştırılmaktadır. Komitenin Tiflis'ten sonraki başlıca merkezleri Aleksandropol [Gence], İstanbul, Trabzon, Erzurum, Van, Revan ve Tebriz şehirleri olup¹²⁹, görüldüğü gibi İran'da da şubeleri bulunmaktadır.

Erzurum Vilayeti Polis Başkomiserliği, vilayet makamına gönderdiği 27 Şubat 1894 tarihli şifre telgrafnamesinde, kışlamak üzere daha önce Severin hududuna getirilmiş olan Rus ordusuna altı ateşli bir silah dağıtıldığını, orduya ait eski silahların da Rusya'ya göç eden Osmanlı Ermenileri'ne verildiğini öğrendiklerini bildirir. Rus subayları, Ermeniler'e dağıtılan silahları gelişigüzel dağıtmayıp, defterlere kaydetmiştir. Aynı vilayetin Rüşumat Müdiriyeti tarafından ele geçirilen ve 23 Ocak 1894 günü valiliğe teslim edilen Ermenice bir mektupta ise, Ermeniler'in yoğun olarak Rusya'ya göç ettikleri ve ilkbaharda isyan çıkaracakları yazmaktadır. Bu mektup, Rus Genelkurmay'ının elindeki eski silahları niçin Ermeniler'e dağıttığını açıklamakta idi. Bâbîâli, 28 Şubat 1894 tarihinde Zabtiye Nezareti vasıtasıyla aldığı bu

şifre telgrafname ve Rüsumat Müdiriyeti'nin ihbarı üzerine, Hariciye Nezareti ve ilgili vilayetlere tedbirli olmaları talimatını verdi¹³⁰.

Tiflis Başşehbenderliği, 15 Haziran 1895 tarihli telgrafnamesine zeyl olarak 18 Haziran 1895 tarihinde Petersburg'daki sefarete gönderdiği tahririnde¹³¹, Ermeniler'in Avrupa'dan silah siparişlerine dair çok önemli bilgiler veriyordu. Başşehbenderlik, daha önce de yazdıkları gibi, Eçmiyazın'de kilise menfaatine toplanan 100.000 Ruble'nin yalnız 1.000 Ruble'sinin kilise sandığına konulduğunu, kalan 99.000 Ruble'nin Ermeni Katogikosu Mıgırđıç Karımyan tarafından Osmanlı memleketlerindeki isyancı Ermeniler'e sevkedilmek üzere silah satın almak için kullanacaklarını, paranın bu maksatla İngiltere'ye gönderildiğini haber veriyordu. Petersburg sefiri, Tiflis'den aldığı istihbaratı Hariciye Nezaret'ine bildirdi. Nezaret, 11 Temmuz 1895'te Sadaret makamına gönderdiği tezkiresinde, ihtilalci Ermeniler'in Avrupa'ya silah siparişleri ve finansmanı hakkında oldukça önemli gelişmelerden bahsediyordu. Osmanlı makamları, silahların zabtı için Rus makamlarını yazılı olarak ikaz etti¹³². Bâbüali, öncelikle Rus Hükümeti'ni ikaz etti. Osmanlı Asyası'na intikalleri sağlanacak olan bu silahlar, İran yoluyla Kafkasya'ya ithal edilecekti. Silah sandıklarının üzerinde muhbiri tarafından konulup, Bâbüali'nin Rusya Hükümeti'ne haber verdiği hususî işaretler bulunacaktı. Yurt içinde de bazı önlemler alındı. Dahiliye Nezareti Erzurum, Van ve Trabzon vilayetlerine birer şifre telgraf göndererek, sınırlarda güvenliğin arttırılmasını istedi. Bu arada, Umum Kafkasya Valiliği'ne bilgi verilerek, silahlar geldiğinde derhal el konulması bildirildi¹³³.

Petersburg Osmanlı Sefareti, 3 Mart 1904'de Hariciye Nezareti'ne, Ermeni bozguncuların Avrupa'da toplanarak, Rusya'ya gönderilen para ile silah ve mühimmat satın aldıkları, Rus tebeasından Melik Paşayef'in Erzurum'a gelerek Ermeniler'e para ve silah dağıtıp, karışıklık çıkaracağını, haber verdi¹³⁴. Trablusgarp Savaşı'nın yapıldığı 1911'de, Bâbüali, Osmanlı Devleti'nin savaş gâilesinden faydalanan Ermeni komitelerinin silahlanmasını önlemek için daha fazla mücadele edecekti. Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi, 17 Ekim 1911 tarihinde Muş'tan Kafkasya'ya geçen Ermeni komitelerinin Rusya'dan çok sayıda tüfek getirdiklerini bildirdi¹³⁵.

1915 yılında, Birinci Dünya Savaşı devam ederken Avrupa merkezlerinden gelen haberler de ihtilalci Ermeniler'in Rusya vasıtasıyla silahlandırıldığı gösteriyordu. Özellikle Avrupa basınına yansıyan haberler, Bâbüali ve müttetiklerini tedirgin ediyordu. 1915 yılı Ocak ayının ilk

günlerinde Cenevre Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen böyle bir haber, birkaç ay sonra ilan edilecek olan Tehcir Kanunu'nun gerekçelerini de açıklar gibiydi. Cenevre'de çıkan La Tribune de Genevie adlı gazete, bir-iki gün önce, Ermeniler'in Rusya tarafından silahlandırılarak Osmanlı Devleti'ne karşı muharebeye sevk edildiklerine dair bir haber yayınlamıştı. Haberin mahreci, 31 Aralık 1914 günü Petersburg'dan çekilen ve İsviçre gazetelerinde yayınlanan bir telgrafname idi¹³⁶.

6. Ermeni Komiteleri'nin Doğu Menşeli Silah Kaynağı: İran

İran, yalnız Rus silahlarının değil, İngiliz silahlarının da ihtilalcilere ulaşmasında istasyon görevi üstleniyordu¹³⁷. Ermeni isyanlarının yoğunlaştığı 1890'lı yılların başında, Londra Hükümeti, bir taraftan Doğu Akdeniz, diğer taraftan Karadeniz yoluyla İran üzerinden Ermeni komitelerine silah ve mühimmat sevkiyordu.

Şubat 1891'de İran hududunda Gülberan karyesi muhtarı Tahir, Bâyezid zabıtasına gönderdiği hususi bir yazıda, 50 yük tüfek ve cephanenin Revan tarafından gelip İran'ın Makü mülhakatından Osmanlı hudutlarına birbuçuk saat mesafedeki Teşmiş tepe adlı Ermeni köyüne gönderildiğini öğrendiklerini bildirdi. Muhtar, bu silahların 20 kadar silahlı Ermeni süvarisinin muhafazası altında nakledildiğini de istihbaratına eklemişti. Dördüncü Ordu Müşirliği vasıtasıyla Seraskerlik'e gönderilen telgrafname Sadaret'e sunulduğunda, hükümet derhal harekete geçti. Askeri ve mülki makamlara talimat verilerek, adı geçen köyün civarına kolcular gönderilmesi, gizli surette geceli-gündüzlü nöbet tutularak gelecek silahların beklenmesi ve yakalanması emredildi¹³⁸.

Bâbüali, bundan sonraki tarihlerde Doğu vilayetlerini daha sıkı bir takibe aldı. Kars Şehbenderliği'nden alınan bir istihbarat değerlendiren Seraskerlik makamından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Kasım 1895 tarihli yazı, bu bakımdan hayli önemlidir. Şehbenderlik, Rusya'nın 28 gün tâlim etmek üzere redif askerlerini silah altına almakta olduğunu ve İngiliz sistemi Martini Henry tüfekleri ile çok miktarda cephanenin Ermeniler tarafından İran yoluyla Osmanlı memleketlerine ithal edileceğini haber veriyordu¹³⁹. Dahiliye Nezareti hiç zaman kaybetmez ve o da 3 Kasım 1895'te Van, Erzurum, Trabzon, Musul, Basra ve Bağdat vilayetlerini birer şifre telgrafname ile durumdan haberdar eder¹⁴⁰. Dahiliye, bu telgrafnamesine ilave olarak, 9 Ocak 1896'da, yine aynı vilayetlere gönderdiği başka bir şifre telgrafnamede¹⁴¹, İngiliz tüfekleriyle

ilgili istihbarat bir defa daha hatırlatılır. Şöyle ki, Kars Şehbenderliği, Kağızman'da Ermeniler'in İran'dan getirerek dağıttıkları bir sandık silah ile birkaç sandık cephanenin yakalandığını Kars valiliğine bildirmiş, valilik de hadiseyi Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.

İran'dan Doğu Anadolu'ya silah nakli sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bâbiâli, mahallî idarelerin Doğu vilayetlerinde görevli yabancı diplomatları yakından izlemesini istemiştir. 1 Mart 1898'de Van vali vekili Ferik Şemsi imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafnamede, Van İngiliz konsolos vekilinin yardım dağıtmak ve avlanmak bahanesiyle vilayet dahilindeki seyahatlerini artırdığı, bu günlerde İran'a gideceği kayıtlıdır¹⁴². Osmanlı Hükümeti bahis konusu İngiliz diplomatını buralardan uzak tutmaya çalışsa da, konsolos vekilinin İran'a gitmesini önleyememiştir. Zira, İngiliz ve İran Hükümetleri Ermeni komitelerine her konuda yardım ediyor, bunu diplomatları aracılığıyla yapıyor, ortaya çıktığında inkâr yolunu tercih ediyorlardı.

Kars Şehbender Vekili, 7 Kasım.1896'da, Osmanlı vilayetlerine saldırmak fikriyle Heftvan civarında toplanan Ermeni ihtilalcilerine gönderilmek istenen silah ve mühimmatın Rusya Hükümeti tarafından yakalandığını bildiriyordu. Bâbiâli, hadisenin ayrıntılarını öğrenmek isteyince Kars'a talimat verildi. Ancak şehbenderlik, İran'da kalan Heftvan ile Osmanlı Devleti'nin Van vilayeti hemhudud olup; Heftvan, İran'ın Hoy ve Selmas kasabaları civarında bulunduğundan, buranın memuriyet mahalline uzak olduğunu, istenilen tafsilatı vermelerinin tabii mümkün olmadığı yolunda bir cevap gönderdi¹⁴³.

1898 yılı yaz aylarında Bitlis vilayetinden İstanbul'a ulaşan haberlere göre, İran'dan Doğu Anadolu'ya yapılan silah sevkiyatı hâlâ devam ediyordu. Bitlis valisi, elde edilen silah ve cephaneden anlaşıldığı kadarıyla Ermeni eşkiyasının İran'dan Van vilayetine, Van gölünde bulunan gemilerle de Bitlis vilayetine silah ithal ettiklerini Dahiliye Nezareti'ne yazmış; Nezaret de, 31 Ağustos 1898'de Sadaret'e gönderdiği tezkeresinde hükümeti bilgilendirmişti¹⁴⁴. Bunun üzerine, Van gölü sahillerinde genellikle Ermeni köylerinin yer aldığı iskelelere gelen-giden gemilerin gözetim altında tutulması ve üzerlerine gidilerek, silah ve eşkiya varsa yakalanmaları amacıyla; adı geçen gölde bir zabıtın kumandası altında görev yapacak 10 kadar bahriye askerini taşıyacak bir istimbotun bulundurulmasının uygun olacağına karar verildi. Bahriye Nezareti'nden yardım istendiğinde, Tersane-i Âmire'de Van gölünün şartlarına elverişli istimbot bulunmadığı, cevabı alındı¹⁴⁵.

Osmanlı Ermenileri'nin silahlandırılmasında İran'ın rolü bu hadiselerle sınırlı değildi. Ağustos 1899'da Dördüncü Ordu Müşirliği'nden Seraskerlik makamına gönderilen bir muhabere evrakından, İran Devleti'nin Selmas ve civarındaki Şiiler ile Ermeniler'e 2.000 kadar sürmeli tüfek göndererek, dağıttığı; bir hayli süvari askerini de buralara sevk ettiği öğrenildi. Bâbîâli'ye göre, Ermeniler'e dağıtılan tüfekler ara sıra İran Hükümeti adına Osmanlı gümrüklerine getirilip transit yoluyla İran'a geçirilen Avrupa menşeli silahlardan olmalı idi. Sultan II. Abdülhamid, 7 Ağustos 1899 tarihli irade-i seniyyesi ile bu silahların Osmanlı hudutlarını tecavüz edecek şahıslara dağıtılmasının iki devlet arasındaki münasebetlere uygun düşmediğini ileri sürerek, bundan sonra İran Hükümeti adına Osmanlı gümrüklerine getirilecek silahların geçişini yasakladı¹⁴⁶.

1901 yılı ilkbaharında, yakalanan bazı Ermeni eşkiyasının elinde küçük çapta Mauser tüfeği bulunmuş; Seraskerlik de durumu Sadaret makamına bildirmişti¹⁴⁷. Mesele şu idi: Bundan bir süre önce İran Hükümeti yetkililere başvurarak, kendileri adına Trabzon Gümrüğü'ne getirilmiş olan silahların geçirilmesine izin istemişti. Mauser tüfeklerinin eşkiyanın eline yakın zamanda geçtiğini anlayan ve bu husustaki padişah iradesine riâyet eden gümrük idaresi ithale izin vermemişti. İstanbul'daki İran Sefareti, küçük çaptaki bu silahların Şah'ın kendisi ile üst düzey İran memuru adına Avrupa'dan zâtâ mahsusen getirildiğini iddia ile ısrarcı davranıyordu. Bâbîâli, vaktiyle Tahran'daki Osmanlı Sefaretine de tebliğ ettiği gibi, Avrupa veya Amerika fabrikaları ya da şahıslar tarafından Osmanlı memleketleri üzerinden sevk edilecek silahlar yakalandığında, zarar-zıyan talep etmelerine meydan vermemek için, padişahın bu nevi silahlara getirdiği ithal yasağının uygun yollardan ilânını kararlaştırmıştı¹⁴⁸. Şimdei İran Sefareti'ne cevap vermek gerekiyordu. Hariciye Nezareti, Sadaret'in hususa dair 14 Şubat 1901 tarihli tezkeresini öne sürerek, İran Sefareti'ne, bu silahların geçirilmesine kesinlikle izin verilmeyeceğine dair padişahın irâde-i seniyyesi olduğunu, bildirdi. Nezaret ayrıca, 19 Mart 1901 tarihinde gelişmelerden Sadaret'i haberdar etti¹⁴⁹.

İran'daki Ermeniler, Doğu Anadolu vilayetlerine geçirdikleri silahların bir kısmını kendileri imal ediyorlardı. Bu maksatla çalışan imalathanelerde Rusya vatandaşı bazı Ermeni ustalar bulunmakta, Rus ve Bulgar subayları komitecilere atış eğitimi yaptırılmakta idi. Van'dan İran'a giden komiteci Ermeniler'den Hakop'un bir arkadaşına tarihsiz olarak

yazdığı mektupta, bölgede Taşnak Komitesi'nin kuvvetli olduğu ifade edildikten sonra şöyle deniliyordu¹⁵⁰: “Buranın fabrikalarında dört usta bulunup, biri silah satın almak üzere gitti. Birisi de, 700 adet insaniyyet-perver tüfek borusu ve edevâtiyla yeni geldi. Bu defa insâniyyet-perver tüfeklerden “adedi bozuk” tedarik olundu. Bu tüfenk yeni icad edilmiştir. Yeni tüfenkler üzerinde yeni bir bayrak ve kılınc ve üç harf hasredilmiştir. Bunu ben yaptım. Beğenir misin? Lâkin zannetmem. Sen benim yaptığım işi beğenmezsin. Tüfeklerin boyalarını burada yapıyorlar. Silahları Arasdakes, Salmast [Selmâs]'a götürdü. Bir denk tüfeği daha yoktur. Bundan sonra “ mösyone “ tâbir olunur tüfenkler kullanılacaktır. İmza, Hakop, Mr.”

1880'de Tebriz'den Van'a gönderilen ve komiteci Prenefor'un Abraham adlı şahsa hitaben yazdığı mektupta¹⁵¹, Selmas şehrinde tüfek ustası komiteci Panos'un imal ettiği 31 adet tüfek, birkaç revolver ile bir adet “beşeriyet-perver” tâbir olunur tüfekten bahsedilmektedir. Prenefor'un anlattığına göre, Panos, Tiflis'e giderek, komiteciler vasıtasıyla bu tüfeklerden bir kısmını 80 Tümen'e, yani 14'ten fazla Osmanlı altını karşılığında satmıştır. Yine Prenefor'a göre, beşeriyet-perver denilen tüfekleri imal edenlerden başka biri, Panos gibi Taşnak Komitesi mensubu olan Arasdakes adlı meşhur bir ustadır. Arasdakes bu tüfekleri İran Hükümeti'nin Tebriz'deki büyük silah fabrikasında imal etmekte, fabrikada 4 Rusyalı usta daimî surette çalışmaktadır. Bulgaristan'dan gelen Yüzbaşı Bedros ile silah yapmak üzere yanında getirdiği yardımcısı da fabrikadakilere destek vermektedir. Taşnaklar, bu tüfekleri Van'a götüreceklendir.

1880'de, Tebriz'den Van'a yazılan ve Hakob M. Bağdasaryan Yıldırım'dan Çeron Efendi'ye hitaben kaleme alınmış olan başka bir mektupta, İran'da imal edilen silah çeşitleri ve fiyatları hakkında daha ayrıntılı malumat verilmektedir¹⁵², Mesela, “ kalbon “ tâbir edilen revolverler Tebriz'den Van'a kadar 2,5 Osmanlı Lirası'na mâl olmaktadır. Biz önce revolverleri gönderip sonra parasını isteriz, diyen Bağdasaryan, “ bildirik “ tâbir olunur revolverlerinin âlâ cinsinin Van'a kadar 1 liraya mâl olduğunu ilave etmektedir. “ Büyük kalyon “ tâbir edilir revolver 2,5; küçüğü 1 liraya mâl edilmektedir. Bağdasaryan, Rusya'ya Bakü'ye gitmek istiyorum. Orada Rusya'nın başka taraflarından gelen revolverler gayet ucuz. Yani Van'da 10 Mecidi'ye satılır bir revolver, orada 3 Mecidi'ye alınabilir. Kaznin tâbir edilir büyük ve âlâ revolver 2 Osmanlı Lirası'na oraya kadar [Van vilayetine] gelebilir, demektedir¹⁵³.

Bâbîâli, yalnız komitecilerden ele geçirilen mektuplarla değil, başka vasıtalarla da İran'dan haber almaktadır. Mesela Hoy Başşehbenderliği, Osmanlı makamlarını devamlı bilgilendirmektedir. Başşehbenderlik, 4 Temmuz 1907'de, Ermeni fesedesinin Selmâs'dan Van'a silah ithal etmek teşebbüsünde bulunduğunu, yazmıştır. Böylece, Van vilayeti Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafname ile hükümeti haberdar etmiş, Seraskerlik ve Dahiliye gereken önlemleri almıştır¹⁵⁴.

7. Avrupa Devletleri ve Ermeniler Arasında Kalan Balkanlılar: Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ

Bulgaristan Prensliği, 1878'de elde ettiği muhtariyet statüsünü, Berlin Konferansı'nda Bâbîâli temsilcilerinin karşısına oturan Avrupalılar'a borçlu olduğunu hiçbir zaman unutmamıştı. XX. yüzyıl başlarında, hâlâ aynı statüyü muhafaza eden Sofya Hükümeti, Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletler ve hükümetlerin politikasına hizmet etmekte idi. 1900 yılında, Bâbîâli, Bulgar subaylarının Osmanlı'ya tâbi Hristiyanlar'a tüfek dağıtıp, tlim yaptırdığını, tâlimler Ermeniler'le beraber 600 kişinin katıldığını öğrendi¹⁵⁵.

1903 yılında, bir taraftan Rumeli, diğer taraftan Anadolu vilayetleri, hatta pâyitaht bir hayli karışmış; yer yer ihtilallerle çalkalanmakta idi. Bu karışık arasında, Bulgaristan Komiserliği, 14 Nisan 1903 günü Sadaret'e, Burgaz şehrinde hazırlanan 200 Martini tüfeğinden 45'inin İstanbul'a gönderileceğini bildirdi. Tüfeklerden biri 35, diğeri 10 adet olmak üzere iki kendir çuval içinde denk yapılarak, Almanlar'a ait olan Deutsche Levante Linie Kumpanyası vapurlarından biriyle İstanbul'a naklediliyordu. Manifestoda dahil edilmeden İstanbul'daki bir Ermeni adına yola çıkarılacak bu silahlar; oradan da Trabzon'a sevk edilecekti¹⁵⁶.

B. Amerikan Silah Sanayii, Washington Hükümeti ve Yeni Dünya'da Silahlanan Ermeniler:

Amerikan silah sanayii, 1870'lerden başlayarak daha hızlı bir gelişme kaydetmişti. Bu tarihten sonra A.B.D., Osmanlı Devleti'ne önemli miktarda silah ve mühimmat ihraç etti¹⁵⁷. 1292/1875-1876 yılında, dönemin Osmanlı hükümdarı Henri-Martini [ya da Peabody-Martini] tüfeği muayenesi için 18 kişiyi Amerika'ya gönderdi¹⁵⁸. Bu görevlilerden Ömer bin Mustafa, kendi ifadesiyle sanatı sayesinde Amerikan silah fabrikalarında istihdam edildi. O'nun dışındaki 17 kişi görevlerini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndüler. Amerika'da kalan Ömer bin

Mustafa, 1889 yılı Kasım ayında İstanbul'a gönderdiği mektupta, 1876 yılından itibaren İstanbul'dan Amerika'ya gelen bazı şahısların burada Osmanlı aleyhtarlığı yaptıklarını, bunların yaklaşık 10 kişi olduğunu ve kiliselerde verdikleri nutuklarla Amerikalılar ile Prusyalılar'ı kandırdıklarını, yazıyordu¹⁵⁹. Ömer bin Mustafa, kısa süre önce İstanbul'dan Amerika'ya gelen bir Ermeni'nin de birtakım eczâlar satın aldığını, yani cerr-i eskâl tâbir edilen tüfek, tabanca ve çok miktarda fişek alan bu şahsın, bahis konusu malzemeyi İstanbul'a gönderdiğini, kaydediyordu. O'na göre, komitecilerin niyeti bu yanıcı ve patlayıcı maddeleri önce padişahın sarayına, sonra paşa konaklarına ve askerî kışlalara koymaktı. Ermeniler, Amerika'dan aldıkları tüfek demirlerini karyola şeklinde bir sandığa yerleştirecek; dinamitleri gaz tenekesi içine koyup, Ermenistan'a gaz gidiyor, diyerek Osmanlı sınırlarından geçireceklerdi. Karyola olduğu beyanıyla içi boş tenekeden imal edilip, içine tüfek demirleri konulan sandıklar Ermenistan'da açılacak, tüfek kundakları da Ermenistan'da yapılacaktı. Ömer bin Mustafa, Ermeni komitesi reislerinden Portakalyan'ın Marsilya'dan Amerika'ya bir ihtilal memuru gönderdiğini, bu şahsın şimdi ihtilalcilere para toplamak üzere California'ya gittiğini de sözlerine ekliyordu¹⁶⁰.

Mektup muhtevası tamamen doğru idi. Ertesi yıl, 1890'da Osmanlı memurları Amerikan silahlarının gizli olarak Anadolu'ya çıkartılmasını önlemekle meşguldü. 21 Haziran 1890'da gizli kaydıyla Adana vilayetine gönderilen bir tahrirde, Zeytun Ermenileri'ne dağıtılmak Amerika'dan silah gönderildiği tebliğ ediliyordu. Amerikan yapımı 10.000 tüfek önce Yunanistan'a, oradan Yunan kayıklarıyla Adana'nın güney taraflarında ve Seyhan nehri sahilindeki Frenk ve Samarfatoğulları'nın çiftliklerine nakledilerek, buradan Zeytun'a geçirilecekleri anlaşıldığından, silahlara el konulması emrediliyordu¹⁶¹.

1893 yılında Ermeni komitecileri New York ve Boston'da silahlı gösteri yaptılar¹⁶². Bu gösteri, Amerikan Hükümeti'nin komitecilerin silahlanmasına gösterdiği müsamahayı ispata gerek bırakmıyordu. Doğrudan bu gösteri ile ilgisi olmamakla beraber, bazı Amerikalılar Ermeniler'in gerçek niyetini öğrendiklerinde yardım etmekten vazgeçmişlerdi. Mesela, Worcester'da Hınçak yanlısı Ermeniler, Rahip Harbion Chichian'ın burada kurduğu Ecnebi Misyonerleri Cemiyeti'nden nakdî yardım alıyorlardı. Rahibin cemiyete getirdiği Ermeniler'e her yıl 800 dolar tahsis edilmişti. 1893 yılında Ermeni üyelerin Atina'daki Hınçak

Komitesi ile münasebetleri anlaşılmiş, tahsisatları derhal kesilerek cemiyetten uzaklaştırılmışlardı¹⁶³.

Sultan II. Abdülhamid'in yâveri Derviş Paşa, 17 Nisan 1894 tarihinde Saray'a sunduğu bir mâruzasında, Ermeniler'in Amerika'da nasıl silahlandıklarını açıklar¹⁶⁴. Burada, daha önce adı geçen Ömer bin Mustafa'nın da aralarında bulunduğu, Amerika'ya yerleşmiş Osmanlı tebeası Müslüman tacirlerden aldığı mektuba atfen önemli bilgilere yer verir. Dört nüsha olarak hazırlanan ve diğer nüshaları Seraskeri, Hariciye Nezareti ve Mâmuretülaziz vilayetine gönderilen bu mektuba göre, Hınçaklar'ın Atina Merkez Cemiyeti, komite reislerinden Nişan Karabetyan [diğer adı, Rupen Manazed.]'i, Ermeniler'in yaşadığı ecnebi memleketlerini gezerek îane toplamaya ve silahlanmaya memur etmiştir. Amerika'ya gelen Karabetyan, buradaki Ermeniler'i Bâbiâli aleyhine kışkırtmış, nakdî yardım toplamaya, silah satın almaya ve asker talimine sevk etmiştir¹⁶⁵.

Karabetyan, teşkilatı adına Amerika'da 10.000 dolar para toplar¹⁶⁶. Böylece komite, Amerikan silah fabrikalarından bir hayli silah ve cep hane satın alıp, Anadolu'ya ithal etmeye başlar. Osmanlı vilayetlerine getirilen silahlar Ermeni kiliseleri ve bazı hanelerde muhafaza edilmektedir. Gizliliğe olağanüstü özen gösteren komitenin en muteberleri dışında hiç kimse, silahlardan haberdar değildir. Ayrıca komiteçiler, Amerika'dan memleketine dönen her Ermeni'yi beraberinde birkaç silah getirmeye teşvik etmiş, onlar da talimata uymuşlardır¹⁶⁷.

Amerikan silah sanayii ile yeni tanışan Hınçaklar, bir süre sonra daha büyük siparişler verirler. Komitelerin ihtiyaç duyduğu finansmanın bir kısmı İngiltere'den gelir; bunu diğer Avrupa devletlerinden toplanan yardımlar izler. Paranın bir kısmı Anadolu'dan toplanmaktadır. Bâbiâli'nin talimatı üzerine, Osmanlı Devleti'nin New York Şehbender Vekili Mehmed Fuad, A.B.D.'nin Oster şehrinde yaşayan Müslüman Osmanlı tebeası arasındaki istihbaratına atfen Ermeniler'i silahlandırmak üzere para toplayanların adını Hariciye Nezareti'ne bildirir. Mesela Londra'dan Amerika'ya Hınçak yöneticisi Named eliyle 20.000 lira gönderilmiştir. Osmanlı Ermenileri'nden alınan yardıma gelince; Maraş'tan gelen silah parası 3.000, Haçin'den gelen, 2.800 liradır. Komite, bu paralarla Amerika'dan 50.000 Martini, 75.000 Lovır, 2.000 adet Martini ve Lovır fişeği almışlardır. Ayrıca komite, belirtilen paranın dört misline yakın bir meblağı, yalnız A.B.D.ndeki Ermeniler'den tahsil etmiştir. Amerika'da yaşayan Ermeniler, komiteye, kişi başına ayda 10'ar kş., yılda

bir defa da 2 lira iâne vermekte; paranın büyük bir kısmı silahlanmaya ayrılmaktadır.

New York Şehbender Vekili, Ermeniler'in tedarik ettiği Amerikan silah ve mühimmatının Anadolu'ya sevk güzergâhını Bilan, İskenderun ve Adana arasında bulunan Karataş Limanı olarak işaret etmiştir. Komiteçiler bu silahları İzmir'deki bir şirket vasıtasıyla sevk etmektedir. Şirket merkezi İstanbul olup, buradaki direktör Mıgırđıç Efendi¹⁶⁸ İzmir'deki yetkililerle devamlı haberleşmektedir. Silahlar, bir Yunan iskelesinden Serabe vapurlarıyla veya Tire'den aktarma suretiyle Karataş Limanı'na taşınacaktır.

1894 ilkbaharında Ermeni komiteleri Amerika'dan dinamit de satın almaktadırlar¹⁶⁹. Buraya yerleşmiş Ermeniler'den 20-30 kadarı dinamit fabrikasında çalışmaktadır. Osmanlı Hükümeti, bir Ermeni'nin verdiği yeminli ifadeden, ihtilalcilerin Amerika'daki fabrikadan bir ay zarfında 750 liralık dinamit aldıklarını öğrenir¹⁷⁰. Sadaret, 22 Nisan 1894 tarihinde Dahiliye ve Zaptiye Nezaretleri'ne birer tezkire göndererek, Nişan Karabetyan'ın Amerika'dan nasıl silah temin ettiği ve Ermeniler'in 2 adet zırhlı satın aldıklarını; Mıgırđıç'in silah sevkiyatındaki rolünü ayrıntılı surette bildirir. Bâbiâli, ayrıca, Ermeni cemiyeti üyelerinden kimlerin silah satın almak için Osmanlı memleketlerinde para topladıkları, bunların Amerika'ya gönderdiği meblağı ve alınan silahların miktarını, Amerika'daki Ermeniler'den nasıl iâne toplandığını araştırılmasını ister. Asıl görev şehbenderlere düşmektedir.

6 Kasım 1894'de, New York'daki Şehbender Vekâleti'nden Washington Sefareti'ne gönderilen yazıda, öncelikle Şehbenderler Nizamnamesi'nin 32. maddesine atıfta bulunmaktadır. Madde hükmünde, Osmanlı memleketlerinin düzen ve âsâyışinin tahakkuk ve diğer tehlikelere karşı korunmasında, ilgili maddenin şehbenderlere sorumluluk yüklediğine işaret edilmekte; şehbenderlerin, politika gizli meclislerinin hareketlerini takip etmeleri, istenmektedir. New York Şehbender Vekâleti, aslında bu maddeden hareketle, Ermeniler'i izlemek üzere Amerikalı bir hafiyeye memurunun istihdamını talep etmektedir. Bu hafiyenin hiç olmazsa 4 ay kadar görev yapması, günde 8 dolar harcamasına izin verilmesi, Zabtiye Nezareti'nin böyle memuriyetler için bütçesinin olduğu hatırlatılmaktadır. Washington'daki Osmanlı Sefareti, New York Şehbenderliği'nin bu isteğini 7 Kasım 1894 tarihli yazısıyla Hariciye Nezareti'ne bildirir. Sefaret, Amerika'daki Osmanlı şehbenderhanelerinin en önemlisinin New York'ta bulunduğunu, Ermeniler'in New York

mahallî memurlarından silah istediklerini eklediği tezkiresinde, teklifin önemine dikkati çekmektedir. Sultan II. Abdülhamid, 10 Kasım 1894 tarihli irade-i seniyyesi ile gereken izni verir¹⁷¹.

III. BÖLÜM: ERMENİ KOMİTELERİ'NİN SİLAHLANMASINA KARŞI OSMANLI DEVLETİ'NİN MEŞRU MÜDAFAA ÇABALARI

a. Bâbîâlî'nin Silah Kaçakçılığını Önleme Faaliyetleri

1. Sahil Güvenliğinin Sağlanması: Akdeniz ve Karadeniz Kıyılarının Muhafazasına Dair İdarî Önlemler

Berlin Anlaşması'nın Rumeli vilayetleri, Bulgaristan, Şarkî Rumeli, Kıbrıs ve Doğu Anadolu vilayetleri dahil, Osmanlı tebası gayrimüslimleri yakından ilgilendiren bazı maddeleri ile kabul, vaad ya da imâ edilen hususlar¹⁷²; bir süre sonra gelişen siyasi hadiseler sebebiyle devletin bekasını tehdit etmeye başlamıştı. Bu tehdit, Ermeni komitelerinin silahlanması meselesinde görüldüğü gibi, Osmanlı kara hudutları ve sahil güvenliğini de zayıflatmıştır.

Tan gazetesi, 23 Nisan 1894 tarihli nüshasında, Viyana'dan Bâbîâlî'ye verilen bilgiye göre Trabzon, Samsun, İzmir ve Anadolu'nun diğer noktalarına sevk edilerek, Ermeni komitelerine dağıtılmak üzere birçok silah sandığının Trieste'de beklediğini, yakında vapura yükleneceği, yolunda bir haber yayınladı¹⁷³. Saray, şimdye kadar Osmanlı memleketlerine silah gönderilmesi hakkında Osm sefaretleri ve başşehbenderliklerinden pekçok bilgi geldiği halde bu silahların yakalandığına dair bilgi verilmediğinden, haberi ihtiyatla karşıladı. 26 Nisan 1894'te, buna rağmen gerekli önlemlerin alınması ve daha önce de emredildiği gibi, Bâbîâlî'nin kayıtlarından şimdye kadar bu silahlardan ne kadar yakalandığının araştırılarak Saray'a bildirilmesi istendi¹⁷⁴.

Ermeni ihtilâlcilerinin Kıbrıs Adası'nı merkez haline getirerek, buradan Anadolu ve Suriye sahillerine silah ve harp mühimmatı çıkardıkları tesbit edildiğinde, güney sahillerinin korunması maksadıyla, muhtelif tarihlerde önemli tedbirler alındı. Bu maksatla görevlendirilen Teftiş-i Umûmi-i Askerî Komisyonu, 5 Aralık 1905'te sahil güvenliğinin gambotlarla sağlanması; sipariş edilen gambotlar gelinceye kadar

karada karakol ve kuleler inşa edilerek, mevcut güvenlik önlemlerinin arttırılmasını teklif etti¹⁷⁵.

Bu hususa dair çalışmalar, aslında 1895 yazında hız kazandı. Sultan II. Abdülhamid, 6 Haziran 1895'te, Akdeniz'de Payas'dan Süveydiye'ye kadar olan sahillerin muhafazası için buralara karakollar inşa edilmesini; bunun için de bölgede keşif yapılmasını istedi. Keşif sonucu hazırlanan lâyhada, bahis konusu kıyı şeridinde 10 adet karakolhane inşa edilmesinin yeterli olacağı bildirilmişti. Fakat, bölgeden gelen haberler daha geniş bir güvenlik önleminin gerektiğine işaret ediyordu. Böylece, Payas ile Adana arasındaki sahillerin muhafazasının Adana ve civarında asayiş sağlamaya yetmeyeceğine karar verildi; karakol sayısının arttırılarak, bir taraftan Mersin, diğer taraftan Lazkiye'ye kadar uzanan hatta karakollar kurulması ve aralarına kuleler inşa edilmesi, bunu temin için de bölgeye bir komisyon gönderilerek tekrar keşif yapılması istendi.

Komisyon, inşası kesinleşmiş olan 10 adet karakolhaneden başka Halep vilayeti sahilinde bir karakolhane daha yapılarak, sayının 11'e çıkartılmasını teklif etti. Ayrıca, bu karakolhanelerin güneyinde kalan son noktadan itibaren, doğrudan Lazkiye Sancağı sahillerinin muhafazasına bakmak üzere 9 adet karakolhane, Adana vilayeti sahilinin muhafazası için de Mersin civarına kadar 13 kulenin inşa edilmesi gerekecekti. Padişahın 25 Mart 1896 tarihli yeni bir irâde-i seniyesi ile yapımına başlanan bu güvenlik kordonunun, Ermeniler'in silah sevkiyatını durdurması bekleniyordu. Fizikî önlemlerin dışında, yine II. Abdülhamid'in emriyle Mersin ve İskenderun İskeleleri'ndeki hususi memurlar, polis ve diğer görevlilere mesailerinde dikkatli olmaları, özellikle silah ve benzeri yasak maddelerin ithali ve Ermeni komitecilerin geçişine kesinlikle izin verilmemesi tebliğ edildi¹⁷⁶.

1900'lü yılların başında, komiteciler, Bâbüali'nin son on yıldır izini takip ettiği silah nakil güzergândaki kaçakçılığa devam ediyorlardı. 1905 yılında Halep ve Adana ve Havalisi Umum Kumandanlığı Vekâleti, İskenderun ve Mersin iskele memuriyetlerinden başka Lazkiye ve Silifke'nin Taşucu mevkillerinde birer iskele tesis edilerek, mevcut iskele memuriyetlerinin 4'e çıkartılmasını; ayrıca, padişahın emriyle inşasına başlanan fakat henüz tamamlanamayan Karaağaç Gözetleme Kulesi'nin bir an önce yapılmasını istiyordu. Güvenlik önlemlerinin arttırılması yönündeki teklifler bunlarla sınırlı kalmadı. 1905 yılı sonlarına doğru, meseleyi incelemek üzere bir heyet görevlendirildi.

4 Aralık 1905 günü, İbrahim Edhem bin Ferhad ve Ömer Rüşdi bin Mehmed imzasıyla sunulan müşterek arzıda şu öneriler yer alıyordu: İskele memurları ve diğer görevliler, özellikle polis komiserleri ve efradı mahallî mizaclara vâkıf kimselerden tayin edilmelidir. Mersin, İskenderun, Taşucu ve Lazkiye mevkileri ve daireleri birer mıntıka kabul edilmeli, böylece meydana gelecek dört muntıkadan her birinin idare ve nezareti, iskele memuru olan askerî ümera tarafından yapılmalıdır. Daima seyyar bulunmak ve yalnız sahillerin gözetimiyle meşgul olmak üzere Haleb ve Adana Fevkâlade Kumandanlığı tarafından seçilecek uygun ve muktedir biri müfettiş tayin edilmelidir. Bütün mıntıklar bu müfettişin daimi nezareti altında bulundurulmalı; görevliler dindar ve devlete sadık kimselerden seçilerek, dolgun maaş verilmeli ve haklarında gerekli incelemeler yapılmalıdır. Bunu temin etmek için gerekli tahsisat önceden ayrılmıştı. Padişaha göre, mıntıkların birbirleriyle ve kulelerle haberleşmesi sağlanır ve görevler iyi yapılırsa, sahillerin muhafazası için sipariş edilen gambotlar gelinceye kadar karadan yapılacak kontrollerden iyi sonuç alınabilirdi. Bâbüâlî ve Seraskerlik makamının da ilgili makamları uyarması gerekiyordu¹⁷⁷.

II. Abdülhamid, Teftiş-i Askerî Komisyonu üyelerinden ve Yâverândan uygun birer kişinin bölgeye gönderilerek, mahallî ihtiyaçlara göre inzibat temini için daha nelere ihtiyaç olduğunun incelenmesini emretti. Ayrıca, Fransa'ya sipariş edilen gambotların gelmesine kadar denizden gözetleme yapmak üzere Tersane-i Âmir'e'nin yakın tarihte bir Fransız'dan satın aldığı vapurun gerekli donanımı yapılarak bu sahillerle gönderilmesini istedi. Emir, 6 Aralık 1905'te Bâbüâlî, Seraskeri ve Bahriye Nezareti'ne tebliğ edildi¹⁷⁸.

Yıldız Sarayı ve Bâbüâlî, yalnız silah değil, Amerika ve Avrupa'ya firar eden ve gizlice memleketlerine dönerek isyan çıkaran Ermeniler'in de geçişini kontrol etmek istiyordu. Diğer taraftan, komitelerin, Müslüman halkın silahlarını ellerinden aldığı, isyan hareketlerinde hükümet binalarını basarak silah tedarik ettiği ve Osmanlı vilayetleri ve Rusya'da askerî depolardan silah çaldıkları vâki idi. Tiflis Başşehbenderliği, 1902 yılında Ermeniler'in Aleksandropol'deki askerî silah deposundan büyük miktarda tüfek ve fişek çaldıklarını, bu silahların Osmanlı sınırlarından geçirilmemesi için dikkat edilmesini bildirmişti. Üçüncü Ordu Müşirliği'ne gönderilen şifre yazıyla, bazı önlemler alınması sağlandı¹⁷⁹. 1904'te, yine Aleksandrapol silah deposundan çalınan 800.000 adet

tüfekle 800 sandık fişeğin Ermeniler tarafından alındığı zannedilmekte idi¹⁸⁰.

b. Karadeniz Sahil Güvenliği:

Karadeniz limanları, genellikle Rus silahlarının nakledildiği güzergâhta bulunuyordu. Akdeniz'de olduğu gibi, Karadeniz sahil şeridinin de öncelikle deniz tarafından korunması, bu maksatla, önemli iskele ve limanlar civarında devamlı seyredecek karakol gemisi, istimbot, veya sandallar gerekiyordu.

1900'lü yılların başında, Ermeniler, Karadeniz yoluyla Anadolu'ya büyük miktarda silah ve cephane sevk ediyorlardı. Bu arada, 1901'de Batı Karadeniz'de Karasu sahillerinin güvenliği hususî önem kazanmıştı. 23 Mart 1901 tarihli bir şifre telgrafnamede, Ermeniler'e dağıtılmak üzere Karadeniz sahilinden Anadolu'ya ufak çaplı tüfek, revolver ve cephane ithal edildiği; komitelerin burayı, zabitanın az olması dolayısıyla buranın tercih ettikleri, daha önce Romanya'dan getirilerek Karadeniz sahiline çıkarılan 20 adet Martini tüfeğin bu civarda ele yakalandığı bildirildi¹⁸¹. Böylece, İzmir Mutasarrıflığı ve Kumandanlığı, bahis konusu sahilin muhafazası için bir yüzbaşı, bir mülâzım-ı sâni ile 30 askerin Karasu nahiyesine sevklerini istedi¹⁸².

1903 Nisanı'nda Ermeni ihtilalcilerinin Rusya'dan denizyolu ile Trabzon sahillerine silah ve cephane nakletmekte oldukları öğrenildi. Trabzon valiliği, Dahiliye Nezareti'ne, Karadeniz sahillerinin daha iyi muhafazası için Samsun, Trabzon, Rize'de bulundurulmak üzere saatte ortalama 12 mil mesafe katedecek, gerektiğinde 25 kadar asker ve jandarmayı taşıyabilecek 3 çetaneye ihtiyaçları olduğunu bildirdi. Dördüncü Ordu Müşirliği ile de görüşülmüş ve Seraskerlik makamından yardım istenmişti. Seraskerlik, denizlerde istimbot barınamayacağı gibi, bu sahilleri teftiş ve kontrol altında tutmak üzere zaten iki vapur bulunduğunu, beyan etmişti. Vilayete, Tersane-i Âmir'e de bu işe elverişli vapur ve istimbot olmadığı, diğer sahillerdeki karakol vapurlarının buldukları mahallerden kaldırılarak buraya gönderilmesinin câiz olmayacağı, karakol görevi yapmak üzere inşa edilecek yeni vapurlar için de Bahriye bütçesinde karşılık bulunmadığı belirtildi. Başka bir ifadeyle, hâlen Trabzon vilayeti sahilindeki hususî vapurla idare edilmesi; karakol vapurlarına âcilen ihtiyaç varsa inşasının mümkün, ancak masraflı olduğu söyleniyordu. Bu durumda, Maliye Hazinesi'nin Fevkalâde Masraflar faslından ödenmek üzere, gerektiği kadar geminin Tersane-i

Âmire tarafından yapılması veya yabancı memleketlere sipariş edilmesi gerekiyordu¹⁸³.

B. Ermeni Komiteler'inin Silahlanması Meselesi ve Osmanlı Rüşumat İdareleri: Kaçakçılığa Karşı Alınan Hukukî Önlemler

1. Ticaret Muahedemeleri, İthal Yasak Silahlar Meselesi ve Gümrük Mevzuatında Değişiklik

Londra Osmanlı Sefareti muhbiri Lazar, 1890'larda, Kafkasya'da Ermeni asıllı Rus subaylarından bir yarbay ile birkaç subayın, Ermeniler'in iskân edildiği hudut boylarında isyan çıkarmak üzere hazır beklediklerini bildirmişti. Hariciye Nezareti de, önlem olarak, komitelerin sınırlardan geçirmeye çalışacağı her nevi silah ve mühimmata el konulmasını; gümrük memurlarının posta yoluyla kaçak olarak getirilecek silah ve mühimmata dikkat etmelerini istemiş; bu hususta resmî talimatlar yayınlanmıştı. Aynı talimatlar, mülki idareci ve polisler de gönderilerek yurt dışından getirilen posta kolilerini dikkatle takip ve kontrol etmeleri bildirilmişti¹⁸⁴.

Görüldüğü gibi, devlet, gerek meskûn bölgelerde, gerek sahillerdeki rüşumat idareleri, mülkiye memurları ve zabitanın, Ermeniler'in silah ithaline karşı dikkatli davranmaları husunda defalarca emir vermişti¹⁸⁵. Buna rağmen, kaçakçılık tamamen önlenemiyordu. Bâbiâli, İstanbul ve Anadolu'da Ermeni hadiselerinin yoğun olduğu 1894'te, Galata ve Beyoğlu'nda bulunan silahçı dükkânlarından alınıp, Haydarpaşa'ya getirilen silahların trenlerle içerilere nakledildiğini öğrendi. Mart 1894'de Dahiliye Nezareti, Sadaret makamına, silah denklere Haydarpaşa'da muayene edilirse şimendiferle silah naklinin durdurulacağını bildirdi¹⁸⁶. Böyle bir nakliyat ilk defa yapılmıyordu. Şu halde, memurlara yeni talimatlar göndermek, tenbihte bulunmaktansa, silah ticaretini gözden geçirmek gerekirdi.

Sadaret, bir taraftan Osmanlı hükümetlerinin yıllardır uyguladığı dahilî mevzuatı; diğer taraftan, muahedemelerle yabancı devletlere tanınan silah ticareti imtiyazını; dahası, Avrupa devletlerinin kendi ülkelerinde geçerli mevzuatı incelemeye başladı. Rüşumat Emaneti'nden en kısa zamanda görüş bildirmeleri istendi. Dahiliye Nezareti, Sadaret'in talimatıyla, 1893 yılı sonlarında bazı vilayetlerden görüş istedi. Mesela, Suriye ve Ankara vilayetlerine gönderilen tezkirelerde, gümrüklerden

gizlice geçirilen revolverler hakkında ne gibi önlemler alınması gerektiği soruldu.

Rüsûmat Emaneti, 27 Aralık 1893 tarihinde, Sadaret'in emriyle, av tüfeği ve ziynet silahlarının dışındaki silahların Osmanlı memleketlerine ithalinin yasak olduğunu, gerek yurt içinde imal edilmiş, gerek yurt dışından getirilmiş olan her nevi silah ve diğer harb mühimmatının gümrüklerce zabt edileceğinin ilânı, hakkında yazılı talimat bulunduğunu bildirdi. Zamanla Bâbîâli, revolverlerin de eslihâ-i memnu'a, yani yasak silahlar arasına alınmasını istemişti.

Sadaret makamı, İstanbul'da bir de komisyon kurdu. Rüsûmat Emaneti Müsteşarı ve muhasebecisi, İstanbul'dan Emtia-i Dahiliye ve Ecnebi Gümrükleri Nazırları ve rüsumat cemiyetlerinin ileri gelenlerinin bulunduğu komisyonun görevi, yabancı devletlerle yapılan ve hâlen yürürlükte olan ticaret muahedemelerinin silah ticareti maddesine göre, Bâbîâli'nin, hukukî hak ve yetkilerini müzâkere etmekten ibaret idi. Böylece, gerek gümrükler, gerek mülkî ve askerî makamlardan komisyona gelen malumat değerlendirilecekti. Sadaret makamının talimatıyla, komisyon, 7 Ocak 1894'de toplandı ve meseleyi tartışmaya başladı¹⁸⁷. En önemli müzakere maddesi, silah ticaretinde muahedemelerin Osmanlı tarafına tanıdığı hak ve yetkilerin belirlenmesi oldu. Zaten, komisyonun aslı görevi bu merkezde idi.

Osmanlı Devleti'nin İngiltere, İtalya, Avusturya, Danimarka, Hükümet-i Müctemi'a-i Amerika (A.B.D.), İsveç, Norveç, İspanya, Belçika, Felemenk (Hollanda) Devletleri ile imzaladığı Ticaret Muahedemesi'nin 15. maddesinde, Osmanlı Devleti barut, top, eslihâ ve mühimmât-ı harbiyyenin Osmanlı memleketlerine idhâlinin umûmen men'i-idhâli hak ve yetkisini muhafaza buyurur¹⁸⁸, deniliyordu. Madde hükmüne göre, Bâbîâli, Ermeni komitelerinin elinde yakalanan Avrupa ve A.B.D. menşeli silahların ithalini tamamen yasaklayabileceği gibi, muahedenameye taraf devletlerin hükümetlerini uyarmak yetkisini hâizdi.

Dahilî hukuk itibarıyla bakıldığında, Osmanlı Hükümeti'nin, 1863'ten bu yana yürürlükte olan bazı hukukî belgelere istinaden birtakım etkin kararlar alması mümkündü. Bâbîâli, 7 Ş 1279/28 Ocak 1863 tarihinde, bir emirname çıkarmıştı. Bu emir, yasak oldukları resmen bildirilmedikçe yürürlükte olacak ve yalnız bu yasakları ihtiva edecek resmî beyanamede açıkça tayin edilecek âlât ve harp eşyaları hakkında câri olacaktır, kaydıyla düzenlenmişti. Tophâne-i Âmire'de hâlâ kaydı

bulunan emirnamede, askere ve harbe mahsûs her nevi süngülü ve süngüsüz şîshane, kaval tüfenk, karabina ve piştoller ile beraber mızrakların idhâli sarâhaten memnu'dur, denilerek; ancak resmî ordunun kullanabileceği harp silahı ve malzemesinin başkaları tarafından ithali açık surette yasaklanmıştı. 31 yıl önce yürürlüğe konulan bu hüküm, o tarihte, şimdi yürürlükte olan ticaret muahedesinde imzası bulunan devletlerin sefirlerine tebliğ edilmişti¹⁸⁹.

Mesela Fransa Devleti ile imzalanan Ticaret Muahedesi'nin 11. maddesine göre, Fransa tebeası, bundan sonra top, barut, silah ve harp mühimmatı ithal edemeyecekti. Osmanlı Devleti, yasak emtia ve eşyanın ticaretine doğrudan doğruya ve hususi bir surette nezaret edeceğine göre, bununla ilgili yönetmelik yapma hakkını da muhafaza ediyordu. Av tüfeği, tabanca ve ziyet silahları zikrolunan sınırlamalara dahil olmadığından, istisna edilenler tayin ve tahdid edilmiş, ondan sonra yeni silahlardan olan revolverlere dair haberleşme üzerine, bu gibi revolverlerin Osmanlı memleketlerine ithalinin yasak silahlar arasına eklenmesine karar verilmişti. Durum, Hariciye Nezareti tarafından İstanbul'daki ilgili devletlerin sefaretlerine tebliğ edilerek, revolver ve bahis konusu harp silah ve mühimmatının gümrüklerden geçişini yasaklamaları istendi¹⁹⁰.

Bâbıâli'nin komisyonda müzakere ettiği diğer madde, gümrüklerde veya ithal edildikten sonra yakalanan harp silah ve mühimmatına uygulanacak cezalarla ilgilidir. Rüsûmat Emaneti, 18 Şubat 1894'de bu hususta karar verilirken, ithali ahden memnu' olan tuz, tütün ve barut hakkındaki uygulama emsal gösterilmiştir. Yürürlükteki mevzuata göre, bu maddeler hangi suretle ithal edilmiş ve nerede bulunursa bulunsun yakalanıp, el konulduktan başka, hususi derecelerde nakdî ceza alınmakta idi. Rüsûmat Emaneti'nin kanaatine göre, yasak silahlar gümrüklerden geçirilirken el konulacağı gibi, gümrükten geçtikten sonra serbest ve açıkça satılan silahlar da yakalanarak, el konulmalı, kıymetinin 2 misli nakdî ceza alınmalı, bu meblağ tezyid-i şevk ve gayretleri için muhbirlerine verilmeli, daha önce ithal edilmiş olan yasak silah ve mühimmat da belirli bir süre zarfında yabancı devletlere iade edilmeli idi¹⁹¹.

Bâbıâli'nin, uygulama kararı aldığı maddeler, kısa zamanda tepki gördü. İlk tepkiler Ermeniler'in silah sevkiyatı yaptığı yerlerden geldi. Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 1894 tarihli yazıda, yasağın halka ilân edilmesinden önce bazı dükkân ve şahıslardan toplatılmış olan 28 adet revolverin cephanesiyle birlikte

iâdesinin istendiği, bildirildi. Nezaret, 6 Mart 1894 tarihli tezkiresi ile Suriye'deki gelişmeyi Sadaret'e bildirdi. Bahis konusu yasak, bu tarihte yabancı devletlere henüz tebliğ edilmemişti. Yeni düzenlemeye dair Meclis-i Mahsus'un 25 Şubat 1894 tarihli zabıtname sureti, 12 Mart 1894 günü Hariciye Nezareti'ne gönderilerek, uygulamaya konulması istendi. Osmanlı Hariciyesi, Tecdid-i Muahedat Komisyonu tarafından yapılan inceleme sonucu kabul edilen hususları muahedenamelere taraf devletlere tebliğ etti. Almanya ile yeniden imzalanan ticaret muahedesinin silah ticaretine dair hükmü de hemen uygulanmaya başlandı¹⁹².

16 Kasım 1895 tarihinde, Ermeniler'in elindeki silahların toplatılması hususu padişah iradesi ile onaylandı¹⁹³. İrade muhtevasında, dahilde ihtilâl çıkarmak ve katl kasdıyla meydana çıkan Ermeniler'in, Henri Martini ve onun gibi askere ve harbiyeye mahsus tüfeklerle silahlı buldukları ve cinayet işledikleri görüldüğünden, mülkün âsâ-yişini ihlâl ve ecnebi müdahalesini dâvet etmek niyetiyle mutî ahaliyi katl ve zarara cüret eden ve Osmanlı Hükümeti'nin emirlerine itaat etmeyen, Osmanlı askerine karşı duran kim olursa olsun, kanun nazarında sorumlu olacağından, ekserî bu gibiler bir şekilde tedarik ettikleri silah ve revolverler ile silahlı bulduklarından, kendilerinin âlât-ı şekâvet olan her türlü silahlarının toplanmasına hükümetin hak ve yetkisi olduğu, halen bunların ellerindeki silahlar için hükümet tarafından beyannameler çıkartmak suretiyle neşr ve duyurularak, bundan sonra bu gibi silahların toplanıp, askerî depolara teslimi hususunda vilayetlere malumat verilmesi, durumun Halep ve Adana vilayetlerine telgrafla bildirilip, Seraskeri'ye bilgi verilmesi, istendi.

2. Ceza-i Müeyyidelerin Arttırılmasına Yönelik Hukukî Düzenlemeler ve Divân-ı Harpler

Sultan II. Abdülhamid döneminde, Ermeniler'in silahlanmasını önlemek amacıyla muhtelif hukukî düzenlemeler yapıldı. 1908'de, silahlanma ve firar hadiselerine karışanların kürek cezasına çarptırılması maksadıyla Ceza Kanunnamesi'nde değişiklik yapıldı. Osmanlı tebası Bulgar ve Ermeniler'den bazılarının, komitecilerin silah nakliyatına ve Ermeniler'in yurt dışına firar ya da hukuk dışı yollardan memlekete girmelerine yardım ettikleri yıllardır biliniyordu. 1908 Mart'nda, Ceza Kanunnamesi'nde, kara veya deniz yoluyla getirilen kaçak silahların gerek ithaline, gerek yurt içindeki sevkine yardımcı olanların kürek cezasına mahkum edilmeleri teklif edildi. 16 Mart 1908 tarihli kanun

layihasında, hâlen muhârebe ve edevât-ı cârhe mahsus âlât ve edevât ile muzır eşyayı merakeb-i bahriye ve berriye ile Osmanlı memleketlerine idhâl ve fesat erbâbının hâl ve sıfatlarını bilerek mealik-i muinesini gayr-ı mahalden ihrac eden ve bu gibi şahıslarla zikredilen muhârebe âlât ve edevâtı ile muzır eşyayı Osmanlı memleketlerinde bir yerden başka yere nakledenler buna vasıta olanlar, vapur, yelken ve sefine kapitanları ile sandalcılar ve kayıkçılar ile diğer şahıslar filleri derecesine göre muvakkaten küreğe konulur, deniliyordu. Sadaret makamının 29 Mart 1908 tarihli tezkeresi üzerine 30 Mart 1908'de çıkartılan padişah iradesiyle, değişiklik onaylandı. Ceza Kanunnamesi'nin 58. maddesinin 2. zeyli makamına kaim olmak üzere, zeyl maddesine zeyl yapılan kanun fıkrası bu suretle yürürlüğe girdi¹⁹⁴.

Osmanlı hukukun suç kabul ettiği fiilleri işleyen Ermeniler ve kendilerine yardım eden diğer Osmanlı tebeası, başta İstanbul olmak üzere, muhtelif vilayetlerde yargılandılar. Dükkânlarının bulunduğu hanlarda ve evlerinde bomba ile yakalanan Karnik ve Ohannes adlı iki Ermeni'nin iki aydan beri Amasya'dan civar mahallere dinamit, bomba ve Martini tüfeği sevk ettikleri, Samsun'da müsadere edilen Martiniler'in de Mardiyân adına getirildiği anlaşıldı. Amasya'da bomba imal edip, çevre vilayetlerdeki Ermeniler'e gönderen ve sakladıkları bomba, dinamit ve çeşitli edevat ile birlikte yakalanan Ermeniler, Temmuz 1914'de Dersaadet Divan-ı Harbi'ne sevk ve mahkeme edildiler.

Birinci Dünya Savaşı esnasında, 1915 yılı Mart ayında, Samsun'da halı tüccarlığı yapan Hüsrev Kasabyan'ın, silah ithaline aracılık ettiği gerekçesiyle Divân-ı Harb'e verilmek üzere Samsun'a gönderilmesi istendi¹⁹⁵. Ekim 1915'te Hüdâvendigâr vilayetinden Sadaret'e gönderilen tahrirde, silahlanma meselesi ile ilgili bazı Ermeniler'den bahsediliyor, bir miktar Karadağ revolveri müsadere eden Bursa Jandarma Alay Kumandanlığı da, Bursa ve çevresindeki Ermeniler'in cezalandırılmasını talep ediyordu¹⁹⁶.

Bâbiâli, komitelerin silahlanması kadar, Ermeniler'in yurt dışına para çıkarmalarını da sıkı bir denetim altına aldı. Mesela, 1916 yılında, İstanbul'dan ayrılarak İsviçre'ye yerleşen Ermeniler'in beraberlerine külliyetli miktarda para götürdükleri ve Bâbiâli aleyhine sarfettikleri anlaşılmıştı. Bunun üzerine, Rum ve Ermeni demiryolu memurlarının sıkı gözetim altında tutulmaları, yerlerine güvenilir Müslüman memurların alınması veya sivil polis istihdamına dair önemli değişiklikler yapıldı¹⁹⁷.

SONUÇ

Osmanlı tebeası Ermeniler'in silahlanmasına dair yerli arşiv belgeleri, genellikle Sultan II. Abdülhamid dönemi ile sınırlıdır. Özellikle Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı fonlarında bulunan belgeler, 1890'lardan Meşrutiyet'in ikinci defa ilânına kadar meselenin takibine imkân verirken; bundan sonraki yıllarda yoğunluğunu kaybetmektedir. Daha açık bir ifadeyle, padişahın 1909 yılında tahttan indirilmesiyle başlayan yeni dönemde; gerek Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesi, gerek İttihat ve Terakki Fırkası ve Ermeni komitelerinin tutumuna bağlı surette değişmektedir.

XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyıl başlarında Ermeni komitelerinin eline geçen silahların model, marka, miktar ve maliyetini incelemek; bunları, aynı tarihlerde Osmanlı Devleti ve Batılı devletlerin ordularında mevcut silahlarla kıyaslamak; komitelerin silahlanmasından Avrupa Devletleri'nin maddî ve siyasî bakımdan nasıl faydalandıklarını ve silah satıcısı durumundaki devletlerin rekabetini takip etmek bir hayli güçtür.

1880-1920 yılları arasında, Osmanlı Sarayı ve Bâbüalî'nin Ermeni komitelerine ait silah ve cephane hakkında edinebildiği malumatın önemli bir kısmı yurt dışındaki diplomatik temsilciler ve hafiyelerden gelmiş¹⁹⁸; yalnız Hariciye Nezareti vasıtasıyla yapılan araştırmalarla bu bilgileri doğrulamak her zaman mümkün olamamıştır. Özellikle yabancı silah fabrikalarının bugün dahi girilemeyen arşivlerinde mevcut gizli belgelere ve bankacılık işlemlerine hemen hiçbir zaman ulaşılamamıştır. Yabancı hükümetler bu satışları, en mahrem devlet sırrı kabilinden saklamışlardır. Yabancı matbuat, bazen kıymetli bir istihbarat aracı olmuştur. Yurt içinde, öncelikle Yıldız Sarayı'na gelen jurnaller, Avrupa'da siyasî dengelerin değiştiği dönemlerde Bâbüalî'ye dostâne ilgi gösteren yabancı sefirlerin mahremâne açıklama ve tavsiyeleri¹⁹⁹; genellikle Seraskerlik makamı, Dahiliye ve Zaptiye Nezaretleri ile Rüşumat Emaneti'nde toplanan ihbarlar ve resen yapılan tahkikat sonuçları, yakalanan Ermeni komitecilerden ele geçirilen silahların muayenesi ve şahsî itirafları, devletin başlıca bilgi kaynaklarını teşkil etmiştir.

Bu kaynaklara göre, Ermeni komitelerinin 1890'lardaki silahlanma faaliyeti, genellikle, komitelerin maddî gücü; Avrupa hükümet merkezleri ile A.B.D.'nden gördükleri ilgi ve yardım, Rusya ve İran'ın Osmanlı Devleti ile siyasî münasebetlerinin derecesiyle sınırlıdır. Aynı dönemde

komiteler, silahlanmayı parti programlarına da almışlardır. Özellikle Hınçaklar, topladıkları îâne karşılığında veya hibe suretiyle Rusya, İran, Avrupa devletleri ve A.B.D.'nden silah ve mühimmat tedarik etmiş; Afrika limanları dahil, deniz ya da kara yoluyla Rumeli ve Anadolu'ya nakletmenin bütün yollarını denemişlerdir. Başlangıçta, genellikle Avrupa ordularının terkettiği ikinci el silahları satın alan komiteciler, tanınmış marka ve modellerin taklitlerini kendileri imal etmişlerdir. Taşnak Partisi ile karşılaştırılacak olursa, Batı silah sanayiinden daha ziyade Hınçaklar faydalanmış; Taşnaklar genellikle Rusya ve İran'dan silah temin etmişlerdir, denilebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü şartlarında birçok Osmanlı şehir ve kasabasında yaptıkları zulümleriyle hatırlanan Ermeni ihtilalciler; özellikle 1914-1922 yılları arasında çok daha fazla silahlanmışlardır. Bu dönemde komiteler, İtilâf Devletleri'nin cömertçe dağıttığı silahlarla, dünya üzerindeki bazı devletlerin ordularında dahi bulunmayan gelişmiş harp silah ve mühimmatına sahiptiler. Hususa dair yerli ve yabancı, ilgili devlet ve özel şirket arşivlerinde yapılacak ilmi çalışmalar, Osmanlı Devleti ile sâdik tebeası Ermeniler'in yüzlerce yıl sonra arasının nasıl açıldığını; 1915'te meşru müdafaa amacıyla Tehcir Kanunu'nu çıkartan Osmanlı Devleti'nin hangi güçler tarafından istismar edildiğini ortaya çıkaracaktır. Elde edilecek bilgiler, bugün dahî insafsızca tekrarlanan bazı Ermeni iddialarının, yalnız tarihi tahriple Osmanlı-Türk tarafına haksızlık olmayıp; silah-para-menfaat ilişkileri çerçevesinde tabii insan hakları ve devletlerarası hukuku kimlerin hiçe saydığına lâayıkıyla hükmedecektir.